

15.937

321.9

9-45

1907p.

N 43.

«ՅԱՌԱՋ»-ի գրադարան 26 SEP 2006

321.3
Գ-45

15 JAN 2010

Վ. ՉԵՐՆՕՎ.

ՊՐՈԼԵՏԱՐԻԱՏԸ

ե ի

ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ ԳԻՒՂԱՑԻՈՒԹԻՒՆԸ

Թարգմ. Ա. Մ Ե Կ Ե Բ Ե Կ Ե Ի

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Тип. „Братство“, Гунибс-2. || Տպ. «Եղրայրութեան», Գունիբ. 2.

1907

117.07.2013

75937

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Դասակարգային կռիւը գիւղում:

Պրօլետար-բատրակները ուսու գիւղերում:

Հողի սօցիալիզացիան և ընկերակցութիւնները գիւղատնտեսութեան մէջ:

Ծրագրային խնդիրներ:—Հողի սօցիալիզացիան և մինիմալ ծրագիրը:

Յաւելած.—Ռուս գիւղացիական համայնքը:

61418-62

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿՈՒԻՒԸ ԳԻՒՂՈՒՄ

Սօցիալիստ յեղափոխականները, ուղղափառ մարքսիստական ռեզոլուցիանք գրողների կողմից յաճախ մեղադրանքներ են լսում, որ նրանք մոռացութեան են տալիս իրենց գործունէութեան ժամանակ դասակարգային կռիւ սկզբունքը,—մանաւանդ գիւղացիների մէջ պրօպագանդ մղելիս:

Ո՞րտեղից է ծագում սակայն այս մեղադրանքը. ժամանակակից գիւղում տիրող հասարակական խաւերի տարբեր ըմբռնումներից և իրերի տարբեր գնահատումից: Մարքսիստական թերթի կարծիքով, «մարքսիզմն ապացուցեց, որ ուսու գիւղական տնտեսութիւնը մանր բուրժուական է», և սօցիալիստ յեղափոխականների յանցանքը կայանում է նրանում, որ «նրանք չեն ըմբռնում, թէ ներկայ գիւղացիութիւնը իբրեւ մի ամբողջութիւն, պատկանում է մանր-բուրժուական խաւերին»:

Եթէ դուք իբրեւ հիմք ընդունէք այս հայեցակէտը, այդ դէպքում ժամանակակից գիւղում դուք կը գտնէք մի տարր—գիւղատնտեսական պրօլետարիատը, որը և հանդիսանում է որպէս միակ յեղափոխական դասակարգը: Միայն նա կարող է նեցուկ լինել սօցիալիզմին և ինքն իրեն գիտակցելով՝ որպէս մի ուրոյն դասակարգ, խիստ որոշ կերպով տարբերելու է գիւղական մնացած մասսաներից, մշակելու է իր համար յատուկ ներքին աշխարհ, աշխարհայեացք և այդպիսով ձեռք բերելով դասակարգային գիտակցութիւն՝ նա պէտք է զգայ, որ ինքը հակադիր է գիւղական մնացած խաւերին:

Խնդրին այլ կերպ են նայում սօցիալիստ-յեղափոխականները. նրանք ոչ թէ չեն ըմբռնում, այլ չեն ընդունում, որ «ժամանակակից գիւղացիութիւնը՝ իբրեւ մի ամբողջութիւն պատկանում է մանր-բուրժուական խաւերին» և այդ չընդունելը պատճառարանում են նրանով, որ «գիւղացիութիւնն իբրեւ մի ամբողջութիւն» պա-

բունակում է իր մէջ խաւերի մի ամբողջ շարք ոչ միայն քանակով իրարից տարբեր, այլ և որակի կողմից հակադիր շահերով:

Ո՛րնէ այն հիմնական, որոշող յատկանիշը, որի հիման վրայ այս կամ այն մարդուն մենք համարում ենք բուրժուական դասակարգին պատկանող: Իբրև մի այդպիսի յատկանիշ, մեզ համար, ամենից առաջ հանդիսանում է եկամտի աղբիւրը, որով ապրում է այս կամ այն մարդը: Ներկայ հասարակութեան մէջ, հասարակական խաւերի մի ամբողջ շարք ապրում է յաւելեալարժէքով. ուրիշներին չըվճարած աշխատանքով: Ոմանք այդ աշխատանքը ծծում են ուղղակի բանւորներից—գա արդիւնաբերող բուրժուազիան է, իսկ ոմանք էլ անուղղակի կերպով մասնակցում են բանւորական չըվճարած ուժի ֆօնդին,—այդպիսիներն են՝ գրաձական, առևտրական, բօրսայական և այլ տեսակի բուրժուական տարրերը: Բուրժուազիան, իր իւրաքանչիւր շրջանում կարելի է բաժանել խոշորի, միջակի և մանրի, նայած նրա զուտ քաղաքական տարբերութեանը, չափին ու աստիճանին, որով նա մասնակցում է ուրիշի անվճարելի աշխատանքին ու արիւն-քրքրախնքին: Սակայն նրանց միացնում է մի սկզբունքային նմանութիւն, որի առաջ նսեմանում է քանաքական տարբերութիւնը: Այդպիսի նմանութիւն, կրկնում ենք—ամենից առաջ մեզ համար հանդիսանում է եկամտային աղբիւրների նմանութիւնը—այսինքն՝ ուրիշի անվճարելի աշխատանքից օգտւելով:

Ահա թէ ինչու մենք չենք կարող «գիւղացիութիւնը իբրև մի ամբողջութիւն» ամանր բուրժուական» խաւերի շարքում դասել: Մեր կարծիքով, գիւղացիութիւնը շատ որոշ կերպով բաժանում է սկզբունքային երկու տարբեր կատեգորիաների. 1) Աշխատաւոր-գիւղացիութիւն, որոնք ապրում են իրենց սեփական բանւորական ուժի շահագործումով և 2) Գիւղական բուրժուազիա-միջին և մանր, որոնք ապրում են աւել կամ պակաս չափերով ուրիշի բանւորական ուժի շահագործումով:

Աշխատաւոր գիւղացիութիւն է կոչւում նաև գիւղական պրօլետարիատը (գիւղացիներ, որոնք բացառապէս կամ մեծ մասամբ վաճառում են իրենց բանւորական ուժը և դրանով են ապրում, զուրկ լինելով արդիւնաբերիւ բոլոր միջոցներից) և ինքնուրոյն հողագործների դասակարգը, որոնք բացառապէս կամ գլխաւորապէս ապրում են սեփական աշխատանքի արդիւնքով, իրենց անձ-

նական պատասխանատուութեամբ արդիւնաբերական միջոցների նկատմամբ (այդ միջոցները կարող են լինել՝ սեփական, համայնական կամ կապալով):

Բնակչութեան այս երկու տարրերի մէջ նկատելի է, իր մասնակի տարբերութիւններով հանդերձ—մի ահագին սկզբունքային նմանութիւն. թէ մէկի և թէ միւսի գոյութեան հիմքը հանդիսանում է աշխատանքը, որպէս որոշիչ մի քաղաքատնտեսական կատեգորիա, երկրորդ՝ ներկայ պայմաններում թէ մէկը և թէ միւսը անխղճաբար շահագործում են: Մէկն անուղղակի կերպով արդիւնաբերութեան պրօցէսում շահագործւում է կապիտալիստական ձեռնարկողների կողմից, միւսը կողմնակի կերպով ապրանքների յարաբերութեան աշխարհում, կապալային կամ պարտքային գործերում.—բայց սրանք անվճարելի աշխատանքի զանազան արտաքին ծներն են միայն:

Մի կողմից՝ գիւղատնտեսի և քաղաքակի փոխադարձ յարաբերութիւնը և միւս կողմից՝ ինքնուրոյն հողագործի և պարտատիրոջ, հողատէրերի, վաշխառուների բոլորովին միեւնոյն են: Այդ երևոյթը, այդ տնտեսական զանազան յարաբերութիւնների էութիւնը այլ խօսքերով այսպէս կարող ենք ձևակերպել,—շահագործող, պարագիւտ դասակարգերի հարստութիւն ձեռք բերած իրենց անվճարելի աշխատանքով:

Այդ պատճառով, սօցիալիստ-յեղափոխականները, զուտ գիւղական պրօլետարիատի և հողագործ գիւղացիների մէջ տարբերութիւն են գնում—այդ տարբերութիւնն աւելի արտաքին է և համեմատած նրանց հիմնական նմանութեանը՝ երկրորդական և էական նշանակութիւն չունեցող: Մենք ասում ենք, որ ըստ էութեան նրանց շահերն իրար նման են, եթէ ինկատի ենք աւնում երկուսի էլ սօցիալական դրութիւնը և այն գերի բնաւորութիւնը, որ նրանք խաղում են բուրժուա—կապիտալիստական ժողովրդատնտեսական մեխանիզմի մէջ: Այդ դերն է—սեփական աշխատանքով ծառայել կապիտալիստներին և բոլոր տեսակի բուրժուաներին:

Ուստի և սօցիալիստ-յեղափոխականներն առաջարկում են ինկատի ունենալ ոչ թէ միայն գիւղական հողագործի բաւարակներին, ոչ միայն գիւղի պրօլետարիատն տարբեր, այլ ամբողջ աշխատաւոր բանւոր գիւղացիութեան աւելի լայն խաւ, մի խաւ, որի մի մասնէ միայն կազմում գիւղական պրօլետարիատը: Ահա

նա է մեր ասած «գիւղական աշխատաւոր դասակարգը և նրան ենք մենք առաջարկում դասակարգային կռիւ վարել բոլոր շահագործող ստրուկներին դէմ: Մենք բողոքում ենք, երբ պրօլետարիատին է միայն առանձին տեղ տրուում, որովհետեւ այդպիսի միակողմանի առանձնացումը վնասում է գործին և երկու, միայն արտաքին կերպով տարբերող, բայց էապէս մի ամբողջութիւն կազմող բանւոր բնակչութեան, երկու աշխատակից եղբայրներին — բանւոր - բատրակի *) և բանւոր - հողագործ գիւղացու մէջ մենք մտնում ենք բաժանող, կազմալուծող մի դրութիւն: Մենք գիւղերում հնչեցնում ենք միջազգային բանւորական հիմնը — անմահ «ինտերնացիոնալը» — *couvriers, paysans, nous sommes le grand parti des travailleurs* **) : Մենք խիստ կերպով բողոքում ենք այն բանի դէմ, երբ շահագործող, թաւանող գիւղացուն, որն ապրում է իր ձեռքի աշխատանքով, իր երեսի հալալ քրտինքով — կարծես թէ նրա տաժանակիր աշխատանքը, նրա արիւնքը, — հեգնելու համար նոյնացնում են այն «բուրժուազիայի» հետ, որը բաղկացած է կուշտ ու անգործ իշխաններէից, շահագործող ստրուկներէից, գիւղական ժամանակակից կալածատէրերից և այսպէս կոչւած «փողի քսակներէից»: Եւ մեզ ուզում են հաւատացնել, որ նրանց մէջ տարբերութիւնը միայն ըստ քանակի է («խոշոր» և «միջին») և ոչ ըստ որակի. կարծես թէ այստեղ ամբողջ հարցը աշխատաւոր և բուրժուական կապիտալիստական տնտեսութեան միեւնոյն տնտեսական կատէգորիայի չափերի մէջն է: Մեր ամբողջ «գիւղացիութեան, իբրեւ մի ամբողջութեան» թէկուզ նոյն իսկ մանր բուրժուական շարքերում դասելը՝ թւում է մեզ աղաղակող բռնութիւն մեր իրականութեան, մարդկային տրամաբանութեան և զգացմունքների վրայ. հաշւի չառնելով ոչ այս և ոչ այն հանգամանքը՝ ուզում են հաւատացնել, որ մեզ լաւ ծանօթ մուժիկի պատկերը, «որի աշխատող կոպիտ ձեռքերը պատկառանքով միջոցներ է ընձեռում մեզ խորասուզելու գեղարեւոտի և գիտութեան մէջ ու անձնատուր լինելու կրքերին ու զգացմունքներին» — բուրժուայի մի պատկեր է այն ժամանակ, երբ մենք,

*) Աղբատ գիւղացի, որն իր օրական պարէնը հայթայթում է մի ուրիշ գիւղացու ժող մշակութիւն անելով:

**) Բանւորներ, գիւղացիներ, մենք բոլորս աշխատաւորների գերագոյն կուսակցութիւնն ենք:

որոնց նա «պատկառանքով միջոցներ է ընձեռում» — ինտելլիգենտ պրօլետարներ ենք:

Ոչ, երբէք չեն կարող ստիպել, որ մենք հաւատանք այդպիսի մի անհեթեթեան — *quia absurdum est* *): Թող ինչ ուզում են ասեն մեր մասին, բայց մենք խորապէս համոզւած ենք, որ կանոնաւոր ենք վարւում, երբ միացնում ենք և ոչ թէ բաժանում հողագործ գիւղացուն, աշխատաւոր և հողագործի գիւղացուն և գործագործի պրօլետար-բատրակին: Այսուհետեւ էլ նրանց, այդ երկու աշխատաւոր եղբայրների հետ է լինելու մեր գործը, նրանց վրայ պիտի յենենք մեր գործունէութիւնը գիւղում, նրանց հետ ձեռք-ձեռքի տւած առաջ պիտի տանենք կռիւը, մինչև որ դրօշակը կը հասցնենք մեր կէտ նպատակին:

Մենք նորից մի առանձին յօդւածով կը դառնանք այն խնդրին, թէ արդեօք պրօլետարիատ և բանւորական դասակարգ հասկացութիւնները որքան համապատասխան են իրար. իսկ այժմ մեզ մնում է փաստերով հաստատել, թէ որքան համապատասխան են հողագործ աշխատաւորի և բատրակ-պրօլետարի շահերը և միեւնոյն ժամանակ ցոյց տալ, թէ դրանք երկուսը միասին որքան կարող կը լինեն գիւղում իբրեւ հիմք ծառայել, նեցուկ լինել ժողովրդական սօցիալիզմի:

Մեզ ծանօթ բոլոր փաստերը միաձայն վկայում են, որ աշխատաւոր գիւղացիութեան պրօլետարացումը դեռ ևս զբաւական չէ որեւէ գիւղի յեղափոխականացման գործի. ինքնուրոյն աշխատաւոր հողագործն իր էութեամբ աւելի ընդունակ է արագ իւրացնելու սօցիալիստական պրօպագանդը, ընդունակ է ոչ պակաս (ոմանք նոյնիսկ դրական կերպով պնդում են թէ՛ աւելի ընդունակ են), քան գիւղատնտեսական բատրակը, պրօլետարը:

Բրեսլավիւիան պարտէյտագում, գիւղական շատ պրօպագանդիստներն և թէօրէտիկները, այդ իրողութիւնը փաստերով ապացուցեցին գերմանական սօց. - դեմօկրատներին: «Արդեօք պէտք է թոյլ տանք մենք, որ աւելի բարձր աստիճանի վրայ կանգնած գիւղացին դառնայ պրօլետար, հէնց միայն նրա համար, որ ըստիպւած լինի գալ մեր հտէից», — հարցնում էր Կվարկը, «ոչ, այդ այդպէս չէ. ընդհակառակը մերը կը լինէր և մեր հտէից կը գար

*) Որովհետեւ այդ անհեթեթեանն է:

աւելի շուտ որոշ բարձրութեան վրայ կանգնած և ոչ թէ բոլորովին աղքատացած գիւղացին, եթէ մենք համարեալ արհեստական կերպով մեռցրած չլինէինք նրա հաւատը դէպի մեզ: «Մենք — ասում էր Ֆօն-Էլմը — արդէն գործում ենք մանր գիւղացիների մէջ, որոնք մի քանի շրջաններում աւելի են մօտենում մեզ, քան աղքատացած գիւղական բանւորները»: «Օրավարձով ապրողն ու տանու ծառան աւելի շատ կախումն ունեն ուրիշներից, քան մասնաւոր գիւղացին — ասում էր Բօկը — վերջինների մէջ մենք ունենք վստահելի մարդիկ»: «Ես գիտեմ, իմ սեփական դիտողութիւններից — ասում է Դաւիդը, որը նոյնպէս գիւղացի է, որ գիւղացին ընդհանրապէս կշռադատող և գործնականապէս մտածող մարդ է. եթէ նա ներկայանում է մեր առաջ իբր մի առանձնայատուկ տիպ, այդ չը պէտք է երբէք համարել նրա յետամնացութեան նշան... Յամենայն դէպս գիւղացին — աւելի շուտ դեմօկրատիկ հակումներ ունի և ընդունակ է դիմադրելու, քան թէ օրինակ՝ որեւէ օստ-էլքեան գիւղացի բանւորը»:

Մեզ, գուցէ առարկեն, թէ՛ չէ՞ որ այդպէս պնդում են զտնազան Դաւիդներ, Ֆօն-Էլմներ — Բերնշտեյնականներ, օպպօրտունիստներն ու «քննադատները». նրանք իրենք են հէնց վարակւած մանր-բուրժուական հովերով և տարօրինակ կը լինէր, եթէ նրանք չը փառաբանէին «գեղջուկին»:

Լսենք այժմ ծայրայեղ ձախակողմեան Լիբկնէխտին և Մօլ-կէնքուրգին: «Գիւղացիների հետ — որոնք էապէս նոյնչափ ինտելիգենտ են, որչափ ևս քաղաքացիք, բայց որոնք ունեն սեփական լեզու, գաղափարներ և յատուկ գործունէութեան շրջան, — պէտք է խօսել նրանց լեզուով, պէտք է ամեն կերպ հարմարել նրանց հանգամանքներին... — ասում էր Լիբկնէխտը նոյն այդ պարտայտագում. ես ուրիշ կերպ չեմ էլ վարել գիւղական ագիտացիան. շատ երկար ժամանակ գործում էի կիսահողագործական շրջաններում և իմ ծննդավայր Օբեր-Հեսսէնում, ուր ագրարային շարժումը ամենալայն չափեր է ընդունած. իմ վարած գիւղական ագիտացիան ահագին յաջողութիւն ունեցաւ: Ես համոզեցի, որ գիւղացիների մէջ ամենայն հեշտութեամբ կարող ենք տարածել սօցիալիստական ծրագիրն իւր ամբողջութեամբ, պարզօրոշ կերպով յայտնելով նրանց մեր բոլոր նպատակները: Մենք պէտք է ասենք նրանց միայն ամբողջ ճշմարտութիւնը, առանց որեւէ կրճա-

տումներ, բայց այնպիսի եղանակով, որ նրանք հասկանան այդ ճշմարտութիւնը սեփական դիտողութիւններով»:

Այն խօսակցութիւնները, որոնք վերաբերում են գիւղացիների որպէս հակասօցիալիստական լինելուն, նրանց նեղ աշխարհայեացքին — դրանք բոլորը միայն ընդհանուր ձևով ասուող խօսքեր են, ոչինչ չընշանակող, որոնց անհիմն լինելը՝ իւրաքանչիւր խոսքէ կարող ենք ցոյց տալ գործնական կեանքից վերցրած հարաւոր օրինակներով, ասում էր Մօլ-կէնքուրգը, որ գիւղացիների մէջ գործող ամենափորձեւած պրօպագանդիստներից մէկն է: «1867 թւին, Արևելեան Պրուսիայում գոյութիւն ունեցող գիւղական անտեսութիւնը կազմալուծեց. հաղաբաւոր բանւորներ աղքատութեան և թշուառութեան գիրկն ընկան, բայց չընայած դրան, մենք դրանցից և ոչ մի սօցիալիստ չըստացանք... գիւղացիներին ի հարկէ չը պէտք է խաբել. բայց միւս կողմից, միտք չունի նրան վիրաւորել — շեշտելով նրա սահմանափակութեան, նրա «սեփականատիրական մոլեռանդութեան» վրայ...»

Մինչև իսկ Կաուցկին, այն Կաուցկին, որ տեղ տեղ ասպարէզ է գալիս որպէս յուսահատ գիւղացիատեաց և գիւղացիների պրօլիտարացման կողմնակից, ստիպւած է ընդունելու, որ գիւղական պայմանները իւրատեսակ են և այնտեղ «չի կարելի սպասել սօցիալիստական այն տիպի շարժում, որ գոյութիւն ունի քաղաքում: Գիւղի բանւորական խաւերը *) ենթակայ են խիստ կախման և հսկողութեան, նրանք չեն կարող ինչպէս քաղաքում, այնպէս էլ գիւղում դարգացնել բանւորական ընկերակցութիւններ և բանւորական մամուլը հաւասարապէս չէր կարող տարածել սրբանց մէջ... Գիւղացիներին իմարկ: հեշտ է կազմակերպել, դիւրին է նաև գտնել նրանց մէջ թերթերի համար բաժանորդներ, դրանով էլ հէնց առաջ է գալիս ուժեղ ձգտումն ագիտացիան յարմարեցնելու գիւղական ոչ թէ այն խաւերի պահանջներին, որոնք իրենց դասակարգային դրութեամբ աւելի մօտ են կանգնած պրօլետարիատին, այլ — ինքնուրոյն գիւղացիների պահանջներին, որոնց մէջ այդ ագիտացիան, եթէ իհարկէ տարւած է դրական և լաւ ձևով, աւելի շօշափելի արդիւնքներ է տալու...»

*) Կաուցկին բանւորական խաւեր տեսլով՝ հասկանում է պրօլետարական խաւերը: (Խմբ.):

Անցնենք Բելգիա—աստեղ նոյնպէս, Զէօի և Վանդերվելդի սօցիալիստական՝ ագրարային հարցապնդման մէջ, մենք ի միջի այլոց պատահում ենք այնպիսի մի ցուցմունքի, ինչպէս օրինակ՝ Arhegen Refail-ի շրջանում գիւղացիներն աւելի մատչելի են սօցիալիստական պրօպագանդին, քան վարձու բանւորները, թէկուզ հէնց իրենց մեծ անկախութեան շնորհիւ: Անցնենք այժմ Իտալիա—այստեղ մենք կը պատահենք սիցիլիական մի քանի պրօպագանդիստների կողմից հռչակւած Հատտի յայտնութիւններին, որոնք ասում են, որ «Սիցիլիայում, սօցիալիստական պրօպագանդան աւելի դիւրինէ առաջ մղել մանր սեփականատէրերի մէջ, քան թէ գիւղատնտեսական պրօլետարիատի»: («Agricoltura e Socialismo»):

Գնանք դէպի Հօլանդիա, — որտեղ նոյնպէս բաւականաչափ խրատական փաստեր ենք գտնում, օրինակ հէնց Ֆլիքէնի մօտ: («Das Agrar-programm der niederlandischen Socialdemocratie»):

Ֆլիքէնը հաստատում է, որ չափազանց դժար է այսպէս ասած «հողագործներին» (գիւղացիներ) մի քանի խաւերը բաժանել պրօլետարներէր. անցողական աստիճանների համարեա բոլոր դէպքերում, պրօլետարներին այն ձգտումը, որ նրանք ուզում են գտնէ մի կտոր հողով ապահովել իրենց՝ «դասակարգային կուլի մասին, ինչպէս այդ սովորաբար հասկացւում է, (Ֆլիքէնն անշուշտ ի նկատի ունի զուտ պրօլետարական դասակարգային կուլը) խօսք անգամ չի կարող լինել: Եթէ այս բոլորի վրայ աւելացնենք նաև գիւղական բանւորների հանրային աղքատութիւնը, նրանց թափառական կեանքը, տատանւող օրավարձը, այն ժամանակ հասկանալի կը լինի թէ ինչու «գիւղական վարձու բանւորների արհեստակցական միութիւններ կազմելու փորձը տապալից վերը յիշւած պայմանների առաջ»: Հօլանդական սօցիալ-դեմօկրատիան, թողնելով մի կողմ դանազան կանխակալ կարծիքները՝ ստիպւած եղաւ գալ այն համոզման, որ «անհրաժեշտ է գիւղացիների և գիւղական վարձու բանւորների մէջ ստեղծել միութիւն, որպէսզի հնարաւոր լինի բարւոքել այդ երկու խաւերի դրութիւնը»:

Նոյն այդ համոզմանը եկան Բելգիայում և Իտալիայում:

Իտալիայում հողագործ բանւորների կօնգրէսն ընդունելով սօցիալիստական սկզբունք՝—չընայած մի քանի թէօրետիկ մարքսիստների հակառակութեան, այնուամենայնիւ սկզբունքով ըն-

դունեց նաև, որ աշխատաւոր գիւղացիութեան և գիւղատնտեսական պրօլետարիատի շարժումը պէտք է միացած կատարւի, մի ընդհանուր բանւորական կազմակերպութեան մէջ, որը պարփակելու է իր մէջ այդ երկու խաւերը:

Աւստրիայում Գրացի պարտաշտագում րեֆերէնտ Էլլէնբօգէն և մի քանի ուրիշ հետաօրներ, նոյն ձևով էին ընդունում սօցիալիստական պրօպագանդի մատչելիութեան չափերը գիւղացիների և բաւարակների մէջ:

Հետաքրքիր է գիւղականազգաբնակչութեան զանազան խաւերի այն դասաւորութիւնը, որ Դօբիաչը (Dobiasch) կազմել է սօցիալիստական պրօպագանդի այդ խաւերին մատչելի լինելու տեսակէտից: Ամենից ստոր աստիճանի վրայ—ասում էր նա—կանգնած են կնէխտերը. նրանք ամենից շատ կարօտ են պաշտպանութեան, բայց և ամենից դժուարութեամբ կարողանում են հետեւել ագիտացիային: Քիչ թէ շատ մատչելի են—թէև մեծ ջանքերից յետոյ, խոշոր գիւղացիների և կապալառուների մօտ օրավարձով աշխատողները. նրանց հետ ագիտացիան ստիպւած եւ ուղղակի այբուբենից սկսելու: Ապա նրանք, որոնք կապալով են վերցնում մի փոքրիկ հողի կտոր. սրանց մէջ ևս գործունէութիւնը թէև բաւականաչափ ծանր է, բայց անհնարին չէ: Գիւղատնտեսական բանւորների շարքերում սօցիալիզմի տեսակէտից մատչելին մեզ բոլոր նրանք, որոնք ունեն հաստատ մի փոքր բնակչութեան տեղ, տէր են մի կամ երկու կովի, ձմեռը մնում են իրենց տներում, իսկ գարնանը աշխատանքի գնում քաղաքները: Բաւական մատչելի են նաև մանր գիւղացիները, որոնք ապրում են իրենց արտերով ու ցանքսերով. բայց որոնք չեն գործադրում բանւորական օժանդակ ուժեր: Միջին խաւերն արդէն աւելի քիչ են մատչելի: Եւ այն կարծիքին եմ, որ մենք պէտք է պահանջենք օրավարձով աշխատողների և գիւղատնտեսական բանւորների համար օրէնսդրութեան պաշտպանութիւն, իսկ ագիտացիայի ժամանակ իբրի ծանրութեան կենտրոն պիտի ընդունել մանր գիւղացիութիւնը: Խոշոր գիւղացիների հետ մենք բոլորովին գործ չենք ունենալու: Իսկ ինչ վերաբերում է Էլլէնբօգէնին, նա իր Բելգիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Դանիայի և Վենգրիայի շարժումները մասին ունեցած տեսութեան մէջ գալիս է հատկաւ եզրակացութեանը, որ այնպիսի «տեղերում է յաջողութիւն ստացւել, որտեղ կուսակցութիւնները չեն

առանձնապես իրենց պրոպագանդը միայն գիւղատնտեսական վարձու բանւորներով, այլ տարածել են նաև մանր գիւղացիների վրայ:

Ֆրիդրիխ Օ. Հերցը իր «Agrarfrage und Socialismus» բրոշյւրի մէջ իրերի դրութիւնը այսպէս է ձևակերպում. «Գիւղատնտեսական բանւորների կազմակերպելու գործը կապած է ահագին դժարութիւնների հետ: Նա կղզիացած է և աշխատում է համարեա միշտ միայնակ, առանց ընկերների հետ մշտական յարաբերութեան մէջ մտնելու, ինչպէս այդ նկատում է բազմաթիւ կրթական աստիճանը շատ ցած մակերևոյթի վրայ է կանգնած, անհաւատարմութիւն դէպ իրար, պահանջների բացակայութիւն, դրութեան և շահերի զանազանակերպութիւն.— այս բոլորը խանգարիչ պատճառներ են նրա կազմակերպելուն... կարճ ասած, գիւղում զուտ-բանւորական (պրօլետարական) շարժման համար մենք խրախուսող սաղմեր չենք տեսնում ոչ ներկայ պայմաններում և ոչ էլ անցեալի փորձերում: Աւելի շուտ անհրաժեշտութիւն է զգացում ագիտացիան տարածելու նաև գիւղացիների որոշ մասերի վրայ»: Մի ուրիշ տեղ (Die Agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus) նա յենելով գիւղական բոլոր պրօպագանդիստների փորձերի վրայ, պնդում է, որ առանց գիւղական ազգաբնակչութեան ուրիշ խաւերի մասնակցութեան, անհնար է առաջ բերել խոշոր կալաձեւերի վրայ օրավարձով աշխատողների իսկական կազմակերպութիւն:

Գուցէ ուրիշ կերպ է դրած գործը Ֆրանսիայում: Լսենք Ժօնէսին: «Այսպէս ուրեմն Ֆրանսիայում—ասում է նա իր բրոշյւրում. Socialism et paysans—գիւղատնտեսական բանւորները, բաւարկներն ու օրավարձի բանւորները գեւ չեն իւրացրել դասակարգային և միութեան գիտակցութիւնը. նրանք մինչև այժմ հալումաշ են լինում զանազան տեսակի գործատէրերի իշխանութեան տակ, որոնք իրենց բարեհաճ կամքով կարգաւորում են նրանց աշխատանքի և ազատ ժամերը. գիւղատնտեսական բանւորները լինելով սեփականատէրի՝ մեր երկրում հանգիստանում են որպէս մի դասակարգ այնչափ կախումն ունեցող ուրիշից և դրանք ներկայացնում են այնքան աննշան բանակութիւն, որ պատգամաւորների պալատում, ոչ ոքի մտքովն անգամ չէր անցնում գոնէ մի անգամ, յօգուտ նրանց օրէնսդրութիւն

կազմելու մասին»... Մի ուրիշ, աւելի վերջին աշխատութեան մէջ («Le mouvement rural») նա ցոյց է տալիս, որ գիւղական վարձու բանւորները սակաւ են որպէս «զուտ պրօլետարներ» հանդիսանում, և որ այդպիսի զուտ պրօլետարների թիւը օրէցօր նւազում է *): Մինչդեռ, «շատ բնական է, որ դժար է պրօլետարական ուժեղ շարժում ստեղծել այնպիսի տեղերում, ուր ինքը, այդ շարժման ուղին ու ծուծը—գիւղատնտեսական պրօլետարիատը—հետզհետէ նւազում է»: Չարժէ խօսել այն տեղերի մասին, ուր ազգաբնակչութեան մեծ մասը սեփականատէրեր և կապալառուներ են: Այսպիսի տեղերում, ոչ միայն ապագան է քիչ բան խոստանում, այլ և ներկայ պայմաններում ճնշաստաւոր հող չենք գրտնում բացառաբար և զուտ պրօլետարական շարժման համար: Տես նոյնպէս Ժ. Դէդի պիստիմիստական հայեացքը իր «Les syndicats ouvriers» յօդածում («La revue socialiste», 1880 թ.):

Միևնոյն ժամանակ հազազիւտ չէ ֆրանսիական սօցիալիստների շրջանում փայլուն-լաւատեսութեան կարծիքներ գիւղացիների «նախատրամադրութեան մասին դէպի սօցիալիզմը» (տես. օր. Le socialisme agraire. Ագր. վէրքերի): Իսկ ուրիշ բուրժուական հրապարակախօսներ (ինչպէս օրինակ George Michel L'Economiste Francais-ում յուզած բացականչում է. «միւս կողմից, յեղափոխական շարժման բոլոր ազէնտներից ամենավտանգուորը—դա այն մանր սեփականատէրն է, որի հողը ուժասպառ է եղած գրաւ զննելուց, իսկ արդիւնքը կուլ գնալով մասամբ պիտական գանձարանային տուրքերին՝ չի կարող այլևս բուրժուարութիւն տալ նրա կարիքներին»:

Քաղաքում արհեստավորների պրօլետարացումը հիմք դրեց աւելի յեղափոխական, համախմբւած և կուլի ընդունակ մի դասակարգի այն է՝ արգինաբերող պրօլետարիատի: Թէօրէտիկները, որոնք ծանօթ չեն ազգաբային յարաբերութիւններին, շատ հեշտ կերպով, նմանութեան հիման վրայ դատելով՝ գիւղացիութեան պրօլետարացումից յոյս ունէին, որ գիւղումն էլ կը ստեղծւի «իսկական-յեղափոխական մի դասակարգ»: Նրանք չը նկատեցին, որ հողագործական աշխարհում կապիտալիզմի ստեղծագործող,

*) Ինչպէս յայտնի է, այս բանը նկատում է նաև Ֆրանսիայում, Գերմանիայում և Միացեալ Նահանգներում:

կազմակերպող դերը բոլորովին ետ է մղւում, նրա քանդող, քայ-
քայող դերի շնորհիւ: Նրանք մոռացան այն, ինչի վրայ արդէն
մատնացոյց էր եղել Մարքսը... Գիւղացի բանւորների մեծ տարա-
ժութիւնների վրայ ցրւած լինելը՝ թուլացնում է նրանց դիմադրա-
կան ուժը, մինչդեռ քաղաքի բանւորների համախմբումը, աւելաց-
նում է այդ ուժը... Կապիտալիստական արդիւնաբերութիւնը...
քայքայում է քաղաքի աշխատաւորների ֆիզիքական առողջու-
թիւնը և գիւղացիների հոգեկան կեանքը...

Նրանք գիւղում պրօլետարիատին ընդունեցին իբրև միակ
խակական-յեղափոխական դասակարգ, իսկ ինքնորոյն աշխատա-
ւոր գիւղացիութիւնը դասեցին բուրժուական շարքերում: Սա-
կայն կեանքը, խիստ կերպով հեզնեց նրանց այդ դասաւորումը:
«Մանր բուրժուական», «պրօլետարից» ոչ պակաս ընդունակ եղաւ
ըմբռնելու սօցիալիստական ազիտացիան և կազմակերպութիւնը:
Յօգուտ աշխատաւոր գիւղացիութեան և պրօլետարիատի միու-
թեան խօսում էր շարժման ամբողջ փորձը, կուսի բովանդակ ըն-
թացքը: Վերջապէս գոգման ջախջախեց կեանքի անողոք հար-
ւածների տակ և սօցիալիզմի գործնական և թէօրէտիկ ներկայա-
ցուցիչների մի ամբողջ շարք, յայտարարեցին, որ չի կարելի գիւ-
ղական բանւոր դասակարգը դնել պրօլետարիատի շրջանակներում:
Սկսեց կազմակերպւել աշխատանքի լայն զօրաբանակ ընդգէմ
կապիտալի զօրաբանակի: Աշխատաւոր գիւղացին ներկայացաւ
մեզ ոչ թէ որպէս մի «բուրժուա», այլ մի «աշխատող»։ Նրա հըռ-
չակաւոր «սեփնականատիրական մոլեռանդութիւնը» դարձաւ շատ
գէպքերում «աշխատանքի մոլեռանդութիւն», որի շնորհալի խա-
բակտերիստիկան տւեց մեր Ուսպենսկին իր «Հողի իշխանութիւն»
գրւածքում «Հողատիրական աշխատանքի պօէզիա» գլխի մէջ:

ՊՐՕԼԵՏԱՐ-ԲԱՏՐԱԿՆԵՐԸ ՌՈՒՍ ԳԻՒԼԵՐՈՒՄ

Երբ ռուս մարքսիստների մի մասի կողմից մենք լսում ենք
մեղադրանքներ, որպէս թէ մոռացութեան է տրւած մեզանում դա-
սակարգային կուսի սկզբունքը, մանաւանդ գիւղական գործունէու-
թեան շրջանում.— պարզեց արդէն, որ դա մի հասարակ թիւրի
մացութիւն է միայն:

Բանը նրանումն է, որ մենք «բանւոր դասակարգ» հասկա-
ցողութիւնը տարբեր կերպով ենք որոշում: Մեր տեսակէտից նա-
յելով՝ այդ հասկացողութիւնը անփոփոխ է գիւղական այն տար-
րերի, որոնց գոյութեան աղբիւրը աշխատանքն է: Մեր մարքսիստ-
ներից շատերի համար, ընդհակառակը՝ բանւոր դասակարգի հաս-
կացողութիւնը ամփոփում է իր մէջ մի աւելի նեղ շրջանակ—
պրօլետար և բատրակ տարրերը միայն. նրանք կամենում են
պաշտպանել վարձու աշխատանքի շահերը, իսկ մենք պաշտպանում
ենք առնաստրակ աշխատանքի շահերը, առանց ի նկատի առնելու թէ
նա գէպի շուկան հրապարակ է բերում իր արդիւնաբերողների
կողմից, թէ՛ ինքնուրոյն կերպով է գործադրւում արդիւնաբերա-
կան միջոցների վրայ (վերջիններս կարող են լինել—սեփնական,
համայնական, ընկերակցական կամ կապալով): Նրանք պատրաստ
են իբրև յանդիմանութիւն կարգալ բոլոր իրենց նախորդներին,
որ «սրանք սօցիալիստներ են եղել, բայց ոչ սօց. դեմօկրատներ,
որովհետև չեն հասկացել, որ միայն բանւոր-պրօլետարը, որը ներկա-
յումս սեփականաւոր է և ունի միայն մշտական տաժանակիր աշ-
խատանք, կարող է տոգորւել նրանց ուսմունքներով և հետեւել նը-
րան»: Մենք համոզւած ենք, որ «մշտական տաժանակիր աշխա-
տանքը» բաժինն է և իր տնտեսական ինքնուրոյնութիւնը պահ-
պանած հողագործի, և այդ պատճառով վերջինս, իր ամբողջ էու-
թեամբ չի կարող թշնամի լինել սօցիալիզմին—«աշխատանքի թա-
գաւորութեանը, նա պէտք է թշնամի լինի կապիտալիզմին—
«աշխատանքի շահագործման թագաւորութեանը»: Իր անձնական
բիսկի և երկիւղի տակ հողագործը, որ ասում է իր լծկանին ու
գութանին «ես քո ընկերն եմ, ծառայ և տէր», ապրում է այն
կեանքով, որի հիմքը կազմում է «աշխատանքի օրէնքը»: Սօցիա-
լիզմն ուղղւած է միայն բարձրացնել նրա անձնական կեանքի
հիմքը աշխատանքը—հասցնելով նրան ամբողջ հասարակական
կեանքի ապագայ բովանդակ հասարակական հիմքերի բարձրու-
թեան: Այդ պատճառով սօցիալիստն իրաւացի է, երբ դիմելով
այդպիսի մի գիւղացի-հողագործին կամ գիւղացի-պրօլետարին,
ասում է. «ես—ձեր կեանքի ինդիւրն է, մենք ցանկանում ենք
կառուցել մի շէնք, որի մէջ, դուք, աշխատանքի մարդիկ, կը լինէք որ-
պէս անկիւնաքարեր»:

Մարքսիստների մի յայտնի մասը, որոնք հետևող են «ЖЗНБ»-ի վ. Պոսսէի հայեացքներին, ցանկանում են այժմ էլ իրենց «զուտ պրօլետարական» տեսակէտն անցկացնել կեանքի մէջ: Նրանք հնարաւոր են համարում յենել միմիայն պրօլետարական դասակարգի վրայ: Սրանով ի հարկէ, նրանք չեն ուզում սահմանափակել իրենց գործունէութեան ասպարէզը միայն քաղաքների բանւորական թաղերով, այլ նրանք աւելի առաջ են գնում. նրանք դէմ չեն բոլորովին գիւղական գործունէութեանը, միայն թէ այստեղ նրանք ուզում են գտնել մի այնպիսի հասարակական խաւ, որն իր իսկական գրութեամբն ու էութեամբն ոչնչպէս նշանակւած լինէր դեմօկրատական շարժման համար, ինչպէս, որ է արդիւնաբերական պրօլետարիատը քաղաքում: Եւ նրանք գտնում են այդ խաւը «Գիւղում—գրում է «ЖЗНБ»-ը—այդ գործարանական պրօլետարիատին համապատասխանում է գիւղատնտեսական հողագործական բանւորը, որն աշխատում է ուրիշի հողի վրայ, ուրիշի գործիքներով: Սեփականատէր գիւղացիների մէջ մեզ ընկերներ փնտրել դժուար է, բայց, մեր ընկերներ կարող են դառնալ ոչ միայն Ֆարբիկա-գործարանային, այլ բոլոր գիւղատնտեսական բանւորները. դէպի նրանց, ամենից առաջ պէտք է ուղղւած լինի մեր պրօպագանդի խօսքը, չէ՞ որ գործունէութիւնը նրանց մէջ դեռ նոր-նոր է սկսւած»:

Այդպիսով, սօցիալիստները գիւղական պրօլետարիատի միջոցով կարող են հարթել իրենց ուղին դէպի գիւղը, իսկ յետոյ նրա միջոցով «պրօպագանդան կընդգրկէ նաև գիւղացիներին, որոնք կարող կը լինեն հասկանալ մեր ծրագրի դեմօկրատական մասը» (իսկ սօցիալիստական ուրեմն նրանք չեն կարող հասկանալ):

Եթէ դժուար է գիւղում սօցիալիզմի ուղին հարթելը, ապա պիտի ընտրել այնպիսի մի դիւրին ճանապարհ, որով աւելի հեշտ լինի մօտենալ գիւղին: Վ. Պոսսէի կարծիքով, այդ ուղին անցնում է գիւղատնտեսական պրօլետարիատի միջով: Մենք չը գիտենք, թէ որքան է ծանօթ Վ. Պոսսէն գիւղի հետ, սակայն մեզ համար հետաքրքիր է իմանալ թէ ժր տեսակի գործնական փորձերը բերին նրան այդ եզրակացութեան: Մենք արդէն տեսանք, որ Արեւմտեան Եւրօպայում կատարւած փորձերը բոլորովին այլ բան են տպացուցանում. Այդ փորձերի հիման վրայ գործիչների մեծամասնութիւնն եկաւ այն համոզման, որ գիւղում, բացառապէս զուտ

պրօլետարական շարժում սպասել դժուար է: Ի՞նչպէս անել ուրեմն: Գուցէ դրա համար Ռուսաստանում կան բոլորովին առանձնայատուկ պայմաններ, գուցէ մեղանում գիւղատնտեսական պրօլետարիատի համար աւելի մատչելի է սօցիալիստական պրօպագանդն ու կազմակերպութիւնը, գուցէ նա գտնւում է ինքնուրոյն և գիւղի միւս խաւերից առանձնացած շարժման աւելի նպաստաւոր պայմաններում, կամ գուցէ Ռուսաստանում գիւղացիութիւնն աւելի անհատական, աւելի տոգորւած է «սեփականատիրական հողակաւոր մոլեռանդութեամբ»:

Տեսնենք թէ ի՞նչ գրութեան է գործը գիւղատնտեսական պրօլետարիատի վերաբերմամբ: Մենք կաշխատենք յենել բացառապէս մարքսիստական հեղինակների վրայ. — նրանց վերաբերմամբ պէտք է ենթադրել, որ ոչ-ոք չի կասկածի ուսումնական կից գիւղում պրօլետարական տարրի նշանակութիւնը նւազեցնելու միտումների մէջ:

Ամենից առաջ, վերցնենք Գուրովիչի յայտնի գիրքը — «Ռուս գիւղի տնտեսական գրութիւնը»: Որոշելով Ռուսաստանի գիւղատնտեսական պրօլետարիատի թիւը մի չափազանց խոշոր թւանշանով — ազգաբնակչութեան 2-ից մինչև 8 տոկոսը — այս տնտեսագէտն աւելացնում է. —

«Սակայն տոկոսային յարաբերութիւնները երբեմն երևոյթների մասին կարևոր գաղափար են տալիս, բացարձակ թւանշանների յարաբերութիւնից դուրս: Երբ խօսւում է 100 միլիօնաւոր ազգաբնակչութեան 2 տոկոսի մասին, ստեղծւում է մի իլլիւզիա, որ իբր թէ այդ 2 տոկոսը ներկայացնում է 2 միլիօն գիւղական պրօլետարիատ իրենց խիստ որոշ դասակարգային շահերով: Բայց մենք գիտենք, որ այդ պրօլետարիատը ցրւած են այնպիսի գիւղերում, որոնց մէջ միջին թիւով կայ միայն 62 տուն: Նշանակւում է 62 տնից մաքսիմում 8 տոկոս ցոյց է տալիս միայն 5 պրօլետարական ընտանիք, իսկ մինիմում 2 տ. — միայն մէկ պրօլետարական ընտանիք եւրօպական տիպի — ամեն մի գիւղի վրայ: Այստեղից, ինձ թւում է պէտք է եզրակացնել, որ ժամանակակից ուս գիւղում, պրօլետարական դասակարգային ոգու զարգացման մասին խօսք անգամ չի կարող լինել»:

*) Ի. Գուրովիչ. «Ռուս գիւղի տնտեսական գրութիւնը» Մոսկւա. 1896 թ. հրէս 139:

Միթէ այստեղ ևս նոյն պատկերը չէ, ինչոր մենք տեսնու
Արևմուտքում: Նմանութեամբ մենք ակամայ յիշում ենք Ֆրանսիա-
կան մի թունդ սինդիկալիստի խօսքերը, որոնց գերմանացիք ան-
ւանում են Nur Gewereckschaffler-ներ: Բացատրելով թէ ինչու
չէին յաջողում գիւղատնտեսական վարձու բանւորների արհես-
տակցական հաւաքական ընկերակցութիւններ կազմակերպելու
փորձերը, նա ասում է. «Իսկապէս, միթէ կարող են որևէ օգտա-
կար գործ անել մի քանի բանւորներ, որոնք ցրւած են մանր կօմ-
մունանների, փոքրիկ գիւղերի կամ տնտեսութիւնների մէջ, թէև
շօշափելի լինէր այդ բանւորների ընդհանուր թիւը: Եթէ նրանք
կազմակերպեն հաւաքական ընկերակցութիւն շրջանի այն զլխաւոր
քաղաքում, որն ընդունակ է խմբելու նրանց անշտան միջոցները,
այդ դէպքում ժամանակ կունենան կանոնաւոր ժողովներ գումա-
րելու իրենց ընդհանուր շահերի մասին խորհրդակցելու, մօտի-
կից իրար հետ ծանօթանալու համար, որպէսզի այդպիսով ըս-
տեղծի նրանց մէջ փոխադարձ վստահութիւնն ու համերաշխու-
թիւնը:

Ոչ և ահա հէնց այս է պատճառը, որ մենք չենք հաւատում
գիւղատնտեսական բանւորների հաւաքական ընկերակցութիւննե-
րի ապագային...»

Նմանութիւնը կատարեալ է...

Սակայն միայն Գուրվիչը չէ, որ այդպէս է պատկերացնում
գործի գրութիւնը ռուս գիւղերում: Դիմենք Պլեխանովի և նրա
գաղափարակիցների խմբագրութեամբ լոյս տեսնող «РАБОТНИКЪ»
ամսագրին: Այդ ամսագրի №№ 5—6-ում կարդում ենք մի հետա-
քըքրի՝ յօդած «Եւրօպական Ռուսաստանի հարաւարեւելեան նա-
հանգների գիւղական բանւորները»: Այդ յօդածը ևս առաւել հե-
տաքըքրի է նրանով, որ նա գրւած է օրթօգօքս մարքսիստների
ձեռքով, & priori համոզւած մի մարդու, որ ենթադրում է թէ՛ մու-
ժիկը յեղափոխականանում է միայն այն չափով, ինչ չափով որ
նա պրօլետարանում է: Այս միտքն է աշխատում անցկացնել հե-
ղինակը և այդ տեսակէտից էլ լուսաբանում է բոլոր տրւած խն-
դիրները: Սակայն կեանքն աւելի ուժեղ է և հեղինակը բախտի
հեզմանքով իւրաքանչիւր քայլափոխում ինքն իր դէմ է խօսում:

Պօսելով գիւղի տնտեսական թոյլ կազմի մասին՝ հեղինակը
օկատում է, որ նրա ներկայացուցիչներից իւրաքանչիւրը հանդի-

սանում է մեր առաջ իբրև ինքնուրոյն արտադրող—գոնէ ըստ ձևի,
երբեմն էլ իբրև վարձու բանւոր: Եւ այդ հանգամանքը ունի ոչ
պակաս նշանակութիւն: Նա դնում է այդ տնտեսապէս ամենաթոյլ
խմբակը ներքին հակասութիւնների մէջ. հրապարակ գալով վար-
ձու բանւորի դերում՝ նրանք հակած են կազմակերպւելու, մի-
ութիւն կազմելու իրենց շահագործողների դէմ ընդհանուր կռիւ
մղելու համար. որպէս ինքնուրոյն արդիւնաբերողներ, որպէս
մասնաւոր սեփականատէրեր նրանք փոխադարձ մրցակիցներ են:
(Երես 71):

Այսպէս է փաստերի լուսաբանութիւնը: Այժմ մի հայեացք
ձգենք հէնց այդ փաստերի վրայ: Ի նկատի առնելով վերը յիշած-
ները՝ պիտի սպասէինք, որ սեփականազուրկ տարրը—բատրակ-
ները—աւելի տրամադիր պիտի լինէին կազմակերպւելու, հա-
մախմբւելու և կռւելու: Լսենք հեղինակին. «Յեղափոխական պրօ-
պագանդի իւրացնելու ընդունակութեան տեսակէտից վերցրած,
բատրակները գիւղական բանւորութեան ամենամոլորակ մասն
են կազմում: Յրւած մանր խմբակներով (տնտեսութիւն ունեցող
գիւղացիների մօտ կան 1—2 հոգի) նրանք վերաբերւում են իրենց
տիրոջ ձիշտ այնպէս, ինչպէս ծառան դէպի իր պարօնը, և ոչ թէ
իբրև մի բանւոր՝ կապիտալիստին: Այդպիսի բանւորների մէջ երբեք
չի նկատուի միահամուռ ընկերական բողոքի մի արտայայտութիւն: Նրանց
բոլոր ձգտումները գտնւում են իրենց ներկայ գրութեան ետե-
ւում, ցանկանում են նորից վերականգնել իրենց քայքայւած տըն-
տեսութիւնը և նորից դառնալ մասնաւոր սեփականատէրեր. նը-
րանք իրենց փրկութիւնը սպասում են ոչ թէ այն կռիւց, որ ընդ-
հանուր ուժերով մղելու են իրենց կեղեքողների դէմ, այլ մանր
սեփականութեան համար անհատապէս մղւած կռիւց. ոչ թէ հա-
մախմբւելուց, այլ մրցումից... Նրանց մտաւոր զարգացման աստի-
ճանը չափազանց ցած է, սեփական արժանապատւութեան ըզ-
գացմունքը՝ բոլորովին չը զարգացած:

Երբոր գործը հասաւ փաստերին, այն ժամանակ երևաց, որ
մրցումը—որը թէօրիայում յատկացւում էր մանր սեփականա-
տէրերին—կրծում է նաև բատրակների շարքերը. իսկ ինչպէս են
պահում իրենց այդ մանր սեփականատէրերը, երբ նրանք ստիպ-
ւած են լինում տեղահան լինել և վարձել կալածատիրոջ մօտ:
Այս խնդրի առթիւ կրկին մեզ տալիս են փոխադարձ հակասու-

Թիւններով թէօրիական կարծիքներ և փաստական նկատողու-
թիւններ: «Թէև այդ տեսակ աշխատանքներ անող գիւղացիների շըր-
ջանը շատ որոշ է, բայց մշտական կազմակերպութիւն նրանց մէջ
հազիւ թէ հնարաւոր լինի, որովհետև նրանք իրենց տանը մասնաւոր սեփա-
կանատէրեր են»։ անմիջապէս յետոյ կարդում ենք, մասսայական աշ-
խատանքի ժամանակ, նրանք շատ ընդունակ են ամեն տեսակի
բողոքներ յայտնելու։ այդ մէնք շատ անգամ ենք դիտել, տեղա-
կան վարչութեան լեզուով ասւած, բանւորական թիւրիմացու-
թիւնների ժամանակ, որոնք երբեմն պատկուծւում են վերջինների
ժամանակաւոր յաջողութեամբ»։*)

Աւելի պարզ ցոյց տալ թէօրիայի հակասութիւնը կեան-
քի հետ, չէր կարող «բացառապէս, զուտ-պրօլետարական» տեսա-
կէտ ունեցող և ոչ մի քննադատ։ Մենք կարող ենք միայն աւելաց-
նել, որ առանձնայատուկ, բնորոշ տեսողութեան անկիւնը խան-
գարել է հեղինակին նկատել և գնահատել հետեւեալ փաստը, որ
խոշոր կուլածատիրական տնտեսութիւնները շատ յաճախ բա-
նակցում են կապալառուների և միջնորդների հետ, որ նրանց վար-
ձած բանւորական արտէլները կազմած լինեն ոչ թէ միևնոյն
գիւղի, այլ զանազան գիւղերի բնակիչներից։ Այլևս ինչո՞ւ են
վախենում պ. պ. կալւածատէրերը, ակներև է, որ մի ինչոր-ու-
րիշ բանից, և ոչ նրանից, որ այդ գիւղացիները իրենց տանը—
մանր սեփականատէրեր են, ուրեմն և մրցակիցներ։ Սակայն այդ
«ուրիշ» բանը—գիւղական հասարակութեան ներսում ինքնորոյն
և աշխատաւոր գիւղացիութեան համերաշխութիւնը—հեղինակն
a priori թոյլ տալ չէր կարող, այդ պատճառով էլ նայում էր հա-
մապատասխան փաստերին և ոչինչ չէր տեսնում...

Սակայն բոլոր մարքսիստներն ընդունակ չեն փակելու ի-
րենց աչքերը իրականութեան առաջ։ Եւ միշտ յաճախ կապիտա-
լիզացիայի և պրօլետարացման մասին շարժն ճառեր արտասա-
նելու ժամանակ (որոնք որպէս թէ միայն ընդունակ են մտցնելու
գիւղում դասակարգային կուռ լոյսը) լինում են նաև այնպիսի
ճառեր, որ «գիւղացիական բոլոր կրկնող շարժումներում ար-
տայայտում է նոյնպէս համերաշխութեան, ընկերակցութեան ըզ-
գացմունքը, պատրաստականութիւն ընդհանուր շահերի համար
կռիւ մղելու և հէնց զբանուսն է նրա լաւագոյն ապագայի գըա-

*) Նոյնտեղը, երես 75—76 (բոլոր ընդգծումները մերն են)։

բաւականը,—«գրաւական այն բանի, որ բանւորական շարժման
հետ միասին» գիւղացիութիւնը չի մնայ որպէս հանդիսատես և
առանց տատանւելու կանցնի ամբողջ ժողովրդի ազատութեան և
երջանկութեան համար կռուողների շարքերը։

Մինչև այժմ մենք խօսում էինք առանձին հեղինակների և
թերթերի մասին։ Սակայն մեզ հետաքրքրող խնդրի մասին ու-
նենք նաև ամբողջ ռուս սօց.-դեմօկրատիայի պաշտօնական կար-
ծիքը։ Լօնդօնի միջազգային սօցիալիստական կօնգրէսում, 1896
թւին, ռուսաց սեկցիան ամբողջովին կազմած լինելով սօց.-դե-
մօկրատներից՝ ագրարային խնդրի մասին ներկայացրին մի գե-
կուցում, որի մէջ մենք կարդում ենք. «Ժամանակակից Ռուսաս-
տանում գոյութիւն ունի միայն մի յեղափոխական դասակարգ,
որը ոչ միայն շահագրգռած է բաղաքական յեղաշրջման մէջ,
այլ իր գոյութեան բոլոր պայմաններով ուղղակի հարկադրւում
է մշտական պայքար մղել գոյութիւն ունեցող քաղաքական կար-
գերի դէմ։ Այդ դասակարգն է՝ արդււնաբերական» պրօլետարիատը»։
«Ուրիշ կերպ է կազմակերպւած գիւղական պրօլետարիատը։ Բո-
լոր տնտեսական և սօցիալական պայմանների յետամնացութիւնը
այժմ մեծամեծ արգելքներ է դնում նրա ամեն մի սիստեմատիկ
ու պլանաչափ գործունէութեան առաջ։ Բուն Ռուսաստանի 50 նա-
հանգներում հաշւում են 3 և կէս միլիօն հասակաւոր բանւորներ, սա-
կայն այդ վարձու բանւորների մեծ մասը բաղկացած է հողային
սեփականատէրերից, որոնք ունեն ինքնուրոյն տնտեսութիւն։ Այդ-
պիսի գիւղացիները միջին ճանապարհն են բռնում գիւղի չունե-
ւոր պրօլետարիատի և գիւղական բուրժուազիայի մէջ։ Սակայն,
գիւղական պրօլետարիատի տնտեսական դրութիւնը բոլորովին
այն աստիճանի չի հասած, որ մօտիկ ապագայում յուսանք թէ
արթնանալու է նրանց մէջ խիստ դասակարգային ինքնագի-
տակցութիւնը։ Դասակարգային հակադրութիւնը նրանց մէջ ակ-
ներև է, բայց ինչ վերաբերում է դասակարգային գիտակցութեան

*) Գուրսիւր մերն է.

— դեռ հասունացած չէ: Գիւղական պրօլետարիատի սօց. տնտեսական դրութեան այդ հոգեբանական հետեւանքները, նրա ցրւածութեան, մտաւոր ստոր մակերևոյթի, նրա աւանդապահութեան և գէպի ցարը տածած հաւատի հետ միասին կազմում է իր ամբողջութեամբ անյաղթելի արգելքներ, օրէնքից դուրս դրած քաղաքական և սօցիալական ազդեցիկայի համար: Այդօրինակ պայմաններում, գիւղական ազգաբնակչութեան մէջ հնարաւոր է առաջ բերել խլրտումներ, սակայն ոչ սիստեմատիկ ազդեցիկա. աւելի և աւելի սուր կերպարանք տուող դասակարգային գիտակցութիւն, անհնարին է»:

Այդժա մանակայս. Պլեխանովի յայտնի օրգան «РАБОТНИКЪ»-ի էջերում պարզաբանում, պատճառաբանում և պաշտպանում էր Լօնդօնի կօնգրէսի ոռոսական սեկցիայի այդ յայտարարութիւնը:

«Ինչ վերաբերում է գիւղական պրօլետարիատին—կարգում ենք «РАБОТНИКЪ»-ի № № 3—4-ում պէտք է ասել, որ ամենեւին չըթխտելով նրա թշուառութիւնը՝ զեկուցանողները կարծում են թէ՛ նրա ցրւածութեան, դէպի ցարը տածած այնչափ հաւատի և մտաւոր ստոր աստիճանի պատճառով, քաղաքական և սօցիալիստական ազդեցիկան անհնարին է նրա մէջ, ի նկատի ունենալով ներկայ քաղաքական պայմանները»:

Այդպիսով, մարդիկ գիտաւորեալ կերպով սահմանափակելով իրենց գործունէութիւնը «օրիշի հողի վրայ ուրիշի գործիքներով աշխատող» պրօլետար—բատրակներով՝ բոլորովին ձեռք վերցրին գիւղից և նրանց վրայ ներկայ քաղաքական պայմաններում որոշ ազդեցութիւն ունենալուց»:

Սակայն ինչպէս փոխել այդ պայմանները: Եթէ Ռուսաստանի ամբողջ ազգաբնակչութեան մի ահագին թիւ—գիւղացիութիւնը—կրկին մնալու լինի պասսիվ դերում, ինչպէս անել, որ տապալեն բոլոր հին կարգերը: Այս խնդիրների լուծման պարտաւորութիւնն առանձնապէս ընկնում է մարքսիստների վրայ, քանի որ նրանք դրական կերպով հակադրում են իրենց՝ «յեղափոխական փոքրամասնութեան» վրայ յենւող «բանկիստներին» և «եակօբինցիներին»: Ինչպէս է, որ մարքսիստները գիւղը մի կողմ թողնելով, յոյս ունեն նեցուկ գտնել մասսայում, ազգաբնակչութեան մեծամասնութեան մէջ և դրանց միջոցով առաջ բերել քաղաքական յեղաշրջում: Հնարաւոր է այս, գիւղացիների կամ-

բից դուրս և նոյն իսկ հակառակ նրա ցանկութեան. արդեօք անհրաժեշտ չէ՞ գոնէ այնչափ կողմնակիցներ ունենալ գիւղում, որ բաւական լինէր ամենավտանգաւոր լուպէում չէզօքացնելու բէակցիայի դաւերը:

Մինչև վերջին ժամանակներս, սօց. դեմօկրատական մամուլը այդ հարցերին վերաբերում էր շատ թեթեւ կերպով: Ներկայումս էլ այնքան էլ հեռու չեն անցնում, փորձեր են անում հարեանցօրէն մօտենալու յիշեալ խնդիրներին և շատ հասարակ ու պարզ ձևով վճռելու այդ կնճռոտ հարցերը:

«ЖИЗНЬ»-ի նոյն յօդւածում Վ. Պոսսէն ասում է թէ՛... ես չեմ կարծում, որ առանց հողային սեփականութիւնը վերստին մասնադիւրու, առանց գիւղացիական շարժման, անհնար լինէր բիւրօկրատական կառավարութիւնը սահմանադրականով փոխարինել: Այդ փոխարինումը, ինչ թւում է, առաջ կը դայ աւելի հասարակ ու պարզ ձևով, քան թէ ինչպէս կարծում է «գիւղի ձայն» ստորագրող ընկերը (սա հաստատում է, որ անհրաժեշտ է գիւղացիական շարժումը և որպէս նրա հետեւանք—հողային սեփականութեան նոր մասնադրումը): Բիւրօկրատական մեքենայութիւններն այնքան էլ արիւթիւն չունեն, որ կարողանան բաւարարութիւն տալ ոռոսական կեանքի բարդ պահանջներին» և եթէ «ազատամիտները» ներկայ պարագաներում, իսկապէս բանւորական շարժումից սարսափած օրինաւոր կիրպով սահմանադրութիւն ստանալու խնդիր դնեն, նրանց անպայման կը տրւի այդ սահմանադրութիւնը...

«Աւելի պարզ» իսկապէս դժւար է պատկերացնել: Այս բոլորն այնքան պարզ ու այնքան հասարակ ձևով է ասւած, որ ակամայ ստիպւած ես բացականչելու—O sancta simplicitas! Դի սուրբ պարզութիւն...

ՀԱՂԻ ՍՕՑԻԱԼԻԶԱՅԻԱ (ՀԱՄԱՅՆԱՑՈՒՄՆ) ԵՒ ԴԻԻՂԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԳՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սօցիալիստ-յեղափոխականների միևնույն-ծրագրի մէջ առանձնապէս կարևոր տեղ են բռնում երկու կէտերը.—հողի համայնացման պահանջը և գիւղատնտեսական աշխատաւորների ընկերակցութիւնների զարգացման ձգտումն: Առանց չափազանցութեան կարելի է ասել, որ հէնց այդ երկու կէտերն են, որոնք աւելի բնորոշ են դարձնում այդ ծրագրի էութիւնը. այս էական երկու կէտերի շնորհիւ առանձին կարևորութիւն ու նշանակութիւն են ստանում նաև ագրարային ծրագրին վերաբերեալ միւս բոլոր մասնաւոր պահանջները. հէնց այդ երկու կէտերն են գլխաւորապէս, որ եղած ծրագրին տալիս են սօցիալիստական գոյն և դրանով իսկ տարբերում է նա մնացած բոլոր բնօրմատական ծրագրերից, որոնք իրենց ներքին ոգով ու ձգտումներով բուրժուական աշխարհի սահմաններից դէնք չեն անցնում:

Երկու վերը յիշած կէտերը միևնույն-ծրագրի կէտերն են. իսկ ինչ վերաբերում է մաքսիմալ-ծրագրին, նա բացատրում է այն միջոցները, որը կարող կը լինենք մենք անցկացնել, եթէ իհարկէ կհանքի մէջ մեր իդէալը—սօցիալիստական կարգերը, իրականացնելու համար ունենայինք մեր ձեռքում կառավարչական ղեկը:

Ներկայ ժամանակների բոլոր երկրների սօցիալիստները, ուսուսիրդմի մէջ չընկնելու համար, ուղղակի վճռականապէս հրաժարում են մանրամասն կերպով տալ «ապագայ պետութեան» ուրևագիծը: Նրանց ծրագրերի մէջ սօցիալիստական կարգերի իդէալը մի տեսակ ուղղեցոյց աստղի և կամ փարոսի դեր է խաղում, որը որոշում է ճանապարհի ուղղութիւնը, փոխանակ սովորական միևնույնական և գրասենեակային նախագծերի նման մի կօնկրէտ նախագիծ ներկայացնելու: Սօցիալիստներն սամնից լաւ հասկանում են, որ ոչ միայն ժողովրդի ինքնագիտակցութեան, այլ և արդիւնաբերութեան տեխնիքական, նիւթական պայմանների մէջ ներկայումս գեո ևս շատ բաներ են պակասում, որոնք հնարաւոր դարձնեն սօցիալիստական իդէալի—հասարակութեան պահանջների համեմատ ամբողջ արդիւնաբերութեան հասարակական

կանոնաւորումը—կատարեալ իրագործումը, յեղափոխական ոգևորութեան մի թափով:

Սակայն այս չի նշանակում, որ ժամանակակից սօցիալիզմը չունի իր մէջ ոչ մի իրագործելի ծրագիր: Ժամանակակից սօցիալիստական կուսակցութիւնները միշտ ունեն բաւականաչափ պահանջներ, որոնց կարելի է կատարելապէս իրագործել, միայն թէ նրանց իրագործման համար պահանջելիք անհրաժեշտ ուժը պատրաստ լինի: Հողի ազգայնացումը և արդիւնաբերութեան այն ճիւղերը, որոնք պատրաստած են այդ բանի համար գեո բուրժուական կարգերում կենտրոնացման պրօցէսով և ունեն ընդհանուր ազգային նշանակութիւն. ուրիշ ձեռնարկների մօնիցիպալիզացիա, որոնք համայնքի (գիւղի և քաղաքի) բնակիչների ամբողջութեան համար ունեն տեղական նշանակութիւն. սօցիալիստական պետութեան հսկողութեան տակ իրաւաւաւասար արդիւնագործների, ընկերակցութիւնների ձեռքը տալով այնպիսի ձեռնարկութիւններ, որոնք կարող են անմիջապէս կախումն ունենալ հասարակական բաւական ուժեղ խմբակների կազմակերպւած սպառումից—այս բոլոր միջոցները հէնց հիմքից կը քանդէին բուրժուական հասարակութիւնը և կը հաստատէին սօցիալիստական աշխարհի հիմքը: Ճշմարիտ է, սօցիալիստական հիմքերի վրայ կազմւած ձեւերի կողքին այդօրինակ պայմաններում գեո ևս կը գըտնւեն մասնաւոր առանձին ձեռնարկութիւններ. ժամանակի ընթացքում վերածնւող սօցիալիստական հասարակութեան մէջ գեո ևս կարող են գոյութիւն ունենալ ինքնուրոյն տնտեսական միութիւններ, ինքնուրոյն մանր արդիւնագործներ, որոնց վերաբերմամբ սօցիալիզմը, ի դէպ ասենք, ոչ մի կարիք չունի բռնի կերպով բռնելու նրանց գէպի սօցիալիստական դրախտը: Մենք համոզւած ենք, որ հասարակական կարգերի ներքին ձգողական ուժն այնքան զօրեղ կը լինի, որ կը կարողանայ աստիճանաբար իրեն քաշել և իր մէջ հալել նախասօցիալիստական կաղմի այդ մնացորդները:

Այդպիսով մաքսիմալ-ծրագրի իրագործումը նշանակում է, որ կհանքի մէջ մտցւած են սօցիալիստական կարգերի այն սկզբբունքները, որոնց համար հասարակական իշխանութեան ղեկը բանաւոր դասակարգի ձեռքն անցնելու ժամանակ հասունացած կը լինեն տեխնիքական և քաղաքակրթական անհրաժեշտ նախապայ-

մանները: Այդ ծրագիրը, ինչպէս արդէն ասւած է վերեւում, ենթադրում է, որ իշխանութիւնը գտնւում է սօցիալիստական կուսակցութեան ձեռքում և նա գործում է արձակ համարձակ: Քաղաքական իշխանութեան տիրապետութիւնը ենթադրում է մի յամառ կռիւ, մի անցողական երկարատե կամ կարճատե ժամանակամիջոց, որի ընթացքում կուսակցութիւնը, ճշմարիտ է իր կարողութեան չափով կարող է ազդել օրէնսդրական ընթացքի վրայ, բայց ստիպւած պիտի լինի հաշի առնել այն փաստը, որ պետական իշխանութիւնը գտնւում է այս կամ այն բուրժուական ֆրակցիայի ձեռքում: Սօցիալիզմի իրականացման համար, այդ շրջանում որեւէ օրգանական աշխատանք կատարել՝ անկարելի է, որովհետեւ դա կը նշանակէր բոլորովին աղջատել սօցիալիզմը, յարմարեցնել նրան բուրժուա-կապիտալիստական կարգերին, այսինքն՝ ստեղծել հոշակաւոր պետական սօցիալիզմ, կամ ինչպէս Լիբկնէխտը շատ յարմար ձևով արտայայտեց, — աւելի ճիշտն ասած՝ պետական կապիտալիզմ: Այս ոգորմելի, խղճալի կմախքի հետ սօցիալիզմը ոչ մի ընդհանուր բան չունի և չի էլ կարող ունենալ:

Պետական բուրժուազիայի դրօշակի տակ սօցիալիզմն անմիջապէս իրականացնելու համար ոչ մի օրգանական աշխատանք չը կատարելով և կատարելու հնարաւորութիւն չունենալով՝ քաղաքական կուսակցութեան մէջ կազմակերպւած բանւորութիւնը պարտաւոր է այս անցողական շրջանում գործադրել իր ամբողջ ազդեցութիւնը օրէնսդրութեան վրայ, որը պիտի ծառայի իր ազատութեան համար կռող աշխատաւոր մասսայի շահերին: Այս բանի համար մշակուում է պահանջների սխտեմ, որոնք հետո են բուրժուական ըէժիմի ամեն տեսակի հիմնական սկզբունքներէց, համաձայն են և արագացնում են հին կարգը բանդող ուժերի զարգացման պրօցէսը:

Այդ պահանջները հէնց մտնում են սօցիալիստական մինիմալ-ծրագրի մէջ: Յիշեալ պահանջներին բաւարարութիւն տալով ճշմարիտ է, չեն ստեղծում սօցիալիստական կարգը և այդ մտքով գոյութիւն ունեցող կարգերի շրջանակից դուրս չի գալիս և չի մաքրում իր վերջնական հաշիւներն այդ կարգերի հետ. սակայն այդ պահանջների ընդհանուր միտքը ներկայացնում է՝ գոյութիւն ունեցող կարգերը տապալելու, նրա սահմաններում, նրա հողի վրայ, նրան կործանող ուժեր և վերջապէս նաև այդ ուժերի զարգաց-

ման ըստ կարելոյն նպաստող օրեկտիվ պայմաններ ստեղծելու ուղղակի պատրաստութիւն: Այստեղ է ահա, հէնց այդ կէտում է սօցիալիստական և սօցիալ-բոլշեւիստական կուսակցութիւնները մինիմալ պահանջներ իրականացնելու տարբերութիւնը: Վերջիններս ձգտում են վերականգնել խանգարւած սօցիալական աշխարհը և հաւասարակշռութիւնը. մինչդեռ առաջինների ձգտումն է միայն ուժեղացնել, շատացնել ռազմական ընդունակութիւնը և այն ուժերի յաղթութեան շանսերը, որոնք իրենց առկից տանում են ապագայի դրօշակը: Առաջինների համար բոլշեւիստները արդիւնաւէտութեան կրիտէրիումը — բոլշեւի շնորհիւ հասարակական անբաւականութիւնը հանգստացնող ընդունակութեան մէջն է. իսկ երկրորդների համար — այդ կրիտէրիումն է դժգոհ տարբերի դիրքերն ամրացնելու ընդունակութիւնը սօցիալ-քաղաքական իդէալների նպատակով մղւած ապագայ կռւի համար:

Այսպէս ուրեմն, այն պահանջները, որոնք մտնում են սօցիալիստական կուսակցութեան մինիմալ-ծրագրի մէջ, նախապէս է ունենան իրագործման տեխնիքական և օրեկտիւ յարմարութիւն և երկրորդ՝ պէտք է մեղ մօտեցնեն վերջնական նպատակի իրականացման, թեթեւացնելով բանւոր դասակարգի կազմակերպչական գործը, ինքնագիտակցութեան աճումը և ռազմական տրամադրութիւնը (քաղաքում և զիւղում), միևնոյն ժամանակ պիտի աշխատի հնարաւորութեան սահմաններում ստեղծել քաղաքական, իրաւական և նիւթական պայմաններ, որոնք նըպաստող լինէին աշխատանքի զօրաբանակին դասակարգային կռիւ մղելու շահագործողների զօրաբանակի դէմ:

Քաղաքական աշխարհում այդ պահանջներն ուղղւած են աւելորդ պետական և իրաւական կազմի լիակատար դեմօկրատացման ազատութեան և իրաւահաւասարութեան հիմքերի վրայ: Իսկ ինչ վերաբերում է տնտեսական աշխարհին, այստեղ արդէն մի կողմից կանգնած են վարձու բանւորների նիւթական և հոգևոր շահերի օրէնսդրական պաշտպանութեան պահանջները, ինչպէս արդիւնաբերութեան, նոյնպէս և գիւղական տնտեսութեան մէջ, միւս կողմից էլ — պահանջներ, որոնք նպատակ ունեն սօցիալիստական շարժմանը միացնելու ինքնուրոյն արդիւնաբերողներին, տական շարժմանը միացնելու ինքնուրոյն արդիւնաբերողներին, ուժեղացնելով նրանց համերաշխութիւնը և արգելք դնելով նրանց ուժեղացնելով նրանց համերաշխութիւնը և արգելք դնելով նրանց միջավայրում «սեփականատիրական մոլեռանդութեան» աճման:

ու զարգացմանը: Սօցիալիստական միւնիմալ-ծրագրի տնտեսական պահանջների այս մասն ունի առանձին կարևոր նշանակություն ագրարային յարաբերութիւնների աշխարհում:

Գիւղում մենք ստիպւած ենք ամենից առաջ հաշւի առնել այն փաստը, որ ինքնուրոյն աշխատատեղը գիւղացիութեան և պրօլետարիատի մէջ նկատուում է ձգտումն դէպի հողը: Կայ սօցիալիստական մի ֆրակցիա, որն այդ ձգտումը, իր ամբողջ էութեամբ համարում է յետադիմական: Նրա համար հողագուրդը բատրակների սակաւահող գիւղացիների կողմէ՝ «հող, հող» — թւում է ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ հին ժամանակների մնացորդ, կոյր տրադիցիայի հետեանք, որից գիւղացիութիւնը, նամանականդ՝ գիւղական պրօլետարիատը — պիտի բաժանւի առանց որեւէ տատանման և որքան շուտ տեղի ունենայ այդ բաժանումը, այնքան լաւ: Ինքնուրոյն գիւղացիների թւի հաշւին շատացնելով գիւղի բատրակների թիւը՝ ահա այն երևոյթը, որն այդ տեսակէտից, լինելով գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան զարգացման օրէնք՝ վաղ թէ ուշ վերջ է դնելու բոլոր այդ տեսակի ուտօպիաներին և ցնորքներին ու կը ստիպի սօց միայն պրօլետարիատին, այլ և պրօլետարացող գիւղացիութեան, մշակել իր համար զուտ պրօլետարական հոգեբանութիւն, ազատ հին-մուժիկի «դէպի հող ունեցած ձգտումից»:

Այս հայեացքը մշակւած է «նմանողութեան մեղօթով», մեքենայաբար վերագրելով գիւղին բոլորովին այլ պայմաններում ճշտւած հայեցակէտեր — խօսքը բաղաբային արդիւնաբերական զարգացման պայմանների մասին է: Փաստերը, իրականութիւնը խստիւ հակասում են այս հայեացքին. բաւական է մատնացոյց լինել, որ քաղաքակիրթ երկրների մեծամասնութեան մէջ վերջին ստատիստիքական հետազօտութիւնները ցոյց են տալիս ոչ թէ աճում, այլ ընդհակառակը՝ գիւղատնտեսական պրօլետարիատի թւի բացարձակ նւազումը: Գիւղատնտեսական աշխատանքների սեզօնական բնաւորութիւնը ստիպում է հողագուրդ բաւական ապրել ամբողջ տարի տարւայ մի մասի աշխատանքի արդիւնքով. ստեղծւում են ահագին թւով վարձու բանւորներ, որոնք չունեն մշտական կանոնաւոր աշխատանք, որոնց մերթ

հիւրընկալում, է արդիւնաբերութեան պրօցէսսը, մերթ փոքոց շարունակում. սա այն տարտամ, թափառող տարրն է, որ դժւարութեամբ է կազմակերպւում և ինչպէս Մարքսն է ասում. — մի ոտքով միշտ խըլւած է ծայրայիղ չքաւորութեան ճահճի մէջ: Միւս կողմից, տարով աշխատող բանւորների թիւը չափազանց քիչ է, բաժան-բաժան եղած, ցրւած և չափազանց կախումն ունեցող ուրիշից: Կեանքը նրանց համար դառնում է ծանր լուծ: Ամենալաւ տարրերը վաղում են բաղաք և գիւղատնտեսական պրօլետարիատը շնորհիւ այդ հանգամանքի զրկւում է հէնց այդ եռանդոտ մարդկանցից, որոնք այլ պայմաններում կարող կը լինէին նրա շրջանում լինել յեղափոխական իմորման շաղախ և նրա ազատագրման գործի կազմակերպողներ:

«Կապիտալիստական զարգացումը. — խոստովանում է Նոյնիսկ Կապիտալի ուղղամիտ մարքսիստ, ինչպիսին է Կաուցկին, — գիւղում այլ կերպ է ազդում, քան քաղաքում, այստեղ նա չէ միացնում մարդկանց, այլ բաժանում է: Նա տանում է գիւղը ոչ միայն յարաբերական ամայացման, այլ և նրա զարգացման մի որոշ աստիճանի վրայ Նոյնիսկ բացարձակ ամայացման: Նա դուրս է բերում գիւղից ամենաընդունակ, ամենաեռանդոտ և ամենախնայողի դէնտ տարրերը, գիւղում մնում են միայն թոյլերն ու անպաշտպանները: Գիւղում կարող ուժերի դատարկւելու հետ միասին, ձեռք-ձեռքի տւած առաջ է տարւում և նրա մտաւոր ամայութիւնը»...

Այսպիսի պայմաններում շատ հասկանալի է, որ գիւղում մնացողներն ամենայն եռանդով ձգտում են տիրանալ մի կտոր հողի, որն այսպէս թէ այնպէս ներկայացնում է համեմատական ինքնուրոյնութեան և ապահովութեան միւնիմումը: Մինչև իսկ մի քանի տիպիկ կապիտալիստական երկրներում, քաղաքային բանւորների մէջ նկատւած է հողի փոքրիկ սեփականութիւն ձեռք բերելու ձգտումն, մի սեփականութիւն, որ իբրև «խաղաղ նաւահանգիստ» ծառայէր գոյութեան կուռք յոգնած բանւորին: Մի քանի տնտեսագէտներ հողի համար եղած տենդային ձգտման մէջ (այդ ձգտումը պատճառ է լինում հողի կապալային և ծախս գնի հրեշաւոր բարձրացման) տեսնում են միշտ միևնոյն դիմակաւորւած, կեղծ կերպով քողարկւած գործադրկութեան խնդրի ձևը: Ռուսաստանում, ուր գործարանական բանւորների կապը հողա-

գործութեան հետ դեռ լայն չափերով պահպանուում է, որոշ ժամանակամիջոցից յետոյ բանւորների հակառակ գաղթը, գործարանից դէպի գիւղ, կատարւում է թէ մեծ հեշտութեամբ և թէ աւելի խոշոր չափերով:

Այսպէս ուրեմն, գիւղատնտեսական բաւարակների և սակաւահող գիւղացիների «ձգտումն դէպի հողը» աւելի հաստատուն և ընդ հող ունի, քան հասարակ կոյր տրադիցիան, կամ արմատացած «սեփականատիրական մոլեռանդութիւնը»: Հողագործութեան մի շարք առանձնայատկութիւններից ըզխելով «ձգտումն դէպի հողը»՝ Արեւմտեան Եւրոպայի սօցիալիստների մեծամասնութիւնը աւելից աւելի լուրջ ուշադրութիւն դարձնել իր վրայ, հաշի առնել իրեն և համապատասխան կերպով բարդացնել իր գիւղական տակտիկան: Այս ճանապարհի վրայ տեղի ունեցան մի քանի էական սխալներ, թէ արտասահմանեան և թէ ուսումնական սօցիալիստների մէջ:

Սակայն այդ չէր նշանակում, որ ընտրւած ուղին ճիշտ չէր:

Գիւղի ու գիւղացիների և վերջինիս հողի հետ ունեցած սերտ կապակցութեան վերաբերմամբ եղած տակտիկայի փոփոխութիւնը որոշ չափով օրէնքի ուժ ստացաւ նոյնիսկ գիտական սօցիալիզմի հայրերից մէկի՝ Ֆր. Էնգելսի կողմից: Հակառակ այն դժգոյսի, որն ասում է թէ միմիայն պրօլետարացումն է տանում դէպի սօցիալիզմը—մի դժգոյս, որ առանձնապէս տարածւած է Ռուսաստանում—Էնգելսն իր «Die Bauernkriege in Frankreich und Deutschland» յօդւածում գիւղացիների համար հնարաւոր գրեթե ամբողջ պետութեան մէջ թեւադրելով մի նոր ճանապարհ: «Մենք կարող ենք,—ասում է Էնգելսը—հէնց իրենց գիւղացիներին վերապահել խոշոր արդիւնաբերութեան ներմուծումը, բայց ոչ թէ կապիտալի, այլ իրենց սեփական, հասարակական հաշիին»: Նա օրինակ է բերում Դանիական սօցիալիստների գործնական կեանքից՝ որոնք գիւղերում բարոգում էին գիւղացիական մաս-

*) Բնորոշ է, որ հէնց օրթօգօքս մարքսիստները (Գեգիստները Փրանսիայում, «Աքթա»-ն Ռուսաստանում) թոյլ տին այստեղ առանձնապէս խիստ սխալ մտնքներ յեղափոխական սկզբունքի դէմ: «Պրօլետարիատ»:

նաւոր հողաբաժինները և տնտեսութիւնները իրար հետ միացնել և դրա հետ միասին ապագայում ի նկատի ունեն հասարակական հսկողութեան տակ «գիւղացիական ընկերութիւնները հետզհետէ վերածել աւելի բարձր ձևերի (um die Bauerngenossenschaft allmählich in eine höhere Form überzuführen)»:—«Մենք կտրականապէս կանգնած ենք մանր գիւղացիութեան կողմը,—ասում է Էնգելսը,—մենք ամեն հնարաւոր միջոցներ գործ ենք դնելու, որ աւելի տանելի դառնայ նրա դրութիւնը, որ հեշտացւի ընկերակցութիւններին անցնելու գործը, եթէ նա վճռում է այդ և մինչև անգամ—եթէ նա դեռ չի կարող ընդունել մի այդպիսի վճիռ—միջոց տալ նրան այդ մասին խորհելու»:—«Որքան շատ է այն՝ գիւղացիների թիւը, որոնց մենք ազատում ենք իսկական անկումից դէպի պրօլետարիատի աստիճանը (denen wir den wirklichen Absturz ins Proletariat ersparen), որոնց մենք ձեռք կը բերենք մեր նպատակների համար, իբրև գիւղացիներ—այնքան շուտ և հեշտ կերպով պէտք է կատարւի սօցիալական վերածնութիւնը»...

Էնգելսի այս ղեկավարող ցուցմունքներն արագ կերպով վերցրին և զարգացրին առանձնապէս է. Վանդէրվելդը Բելգիայում և Զէրօլամօ Գատտին Իտալիայում *): Ոչ թէ թշնամաբար պէտք է դէմ կանգնենք գիւղացիութեան «ձգտման դէպի հողը», այլ պէտք է ուղղենք նրան դէպի ճշմարիտ ճանապարհը—որևէ սեփականութեան և արդիւնագործութեան միաւորութեան սօցիալացումը—այս է գիւղի սօցիալիզմի ներկայ լօզունգը: Այս լօզունգի օգով են մշակւած արևմտա-եւրօպական սօցիալիստական կուսակցութիւնների «ազդարային ծրագրների» մեծ մասը:

Այսպէս օրինակ Մարսէլի և Նանտի կօնգրէսներում Փրանսիական բանւորական կուսակցութիւնը («Գեգիստները»—Փրանսիական սօցիալիզմի ամենաօրթօգօքս մարքսիստների Ֆրակցիան) ընդունեց մի ծրագիր, որի մէջ առանձնապէս աչքի են ընկնում հետեւեալ միջոցները. (տես մանաւանդ §§ 3, 5 և 8). գիւղական համայնքների գերիշխող իրաւունքը պետական հողերի կապալի վրայ, գիւղական համայնական սեփականութեան աւելացումը և այս նպատակով համայնքի բիւջէի աւելորդ մասի գործադրումը.

*) Սրանց միտնում են թէև անհատականութեան աւելորդ վիճումներով մերնշտեյնական՝ չէքցն ու Գալիլէ:

արդիւումն համայնքներին համայնական հողերի վաճառման. պետական հողերը յանձնելու համար համայնքների միջնորդութիւնը և համայնական հողերի յանձնման վերաբերմամբ համայնքների անմիջական գործունէութիւնը յօգուտ աշխատաւորական հողագործ ընկերակցութիւնների, բայց համայնքի հսկողութեան տակ, որպէսզի այդ ընկերութիւնները լինեն իսկապէս աշխատաւորական, ընդունեն անդամներ հաւասար իրաւունքներով առանց շահագործելու վարձու աշխատանքը. համայնքների ձեռքով (պետութեան աջակցութեամբ) մեքենաների գնումն կամ վարձումը հողագործ-աշխատաւորների ընդհանուր գործածութեան համար. հողագործական ընկերութիւնների հիմնումն պարարտեցնող նւթեր, սերմացու գնելու և գիւղատնտեսական արդիւնքներ ծախելու համար և այլն*): Նման ծրագիրներ ընդունեցին նաև միւս ֆրակցիաները: Դիժօնի կոնգրէսում—Ալլէմանիստները, Տուրի կոնգրէսում—Պոսսիբիլիստները. վերջին ժամանակներս Տուրում կրկին անգամ տեղի ունեցած կոնգրէսում (1902 թւի մարտ ամսում) «Ֆրանսիական Սօցիալիստական կուսակցութիւնը» (Ժօրէս, Բրիան, Վիվիանի և սրանց կողմնակիցները) մշակեց մի ծրագիր, որը նոյնպէս նման պահանջներ է առաջադրում. նպաստ տալ գիւղական համայնքներին, որպէսզի նրանք կարողանան գիւղատնտեսական գործիքներ առնել ընդհանուր ուժերով օգտուելու համար. համայնքի սեփականութեան համար ձեռք բերել հողեր, համայնքների հսկողութեան տակ յանձնել այդ հողերի գիւղատնտեսական բանւորների ընկերակցութիւններին տնօրինելու համար և այլն և այլն: Այսպիսով փոխանակ հողերի պրօգրէսսիվ ազդայնացման—այսինքն՝ դեռ ևս գիւղի աշխատաւոր մասսաներից կենտրոնական իշխանութեանը յանձնելու— ֆրանսիական սօցիալիստները գերազատում են դեռ ևս հողի աստիճանաբար հասարակական սեփականութեան վերածուելու ուրիշ ճանապարհներ—նրա սօցիալիզացիան—մեկնելով աւելի մանր միութիւնից—համայնքից և գիւղատնտեսական աշխատաւոր ընկերակցութիւնից:

*) Ծայրայիղութիւնները միտնում են: Մասամբ պատճառաբանութեան մէջ, մասամբ էլ ծրագրի մի բանի կէտերում, ֆրանսիական այդ օրթօգօքսադոյն մարքսիստները, բերնշտէյնեանցիներից ոչ պակաս, զիջումներ արին գիւղական ինդիվիդուալիզմին: Տես այդ զիջումների սրանչելի քննադատութիւնը մեր յիշած ֆր. Էնգելսի և Զ. Գաուտի հեղինակութիւնների մէջ:

Ինկլիական սօցիալիստական կուսակցութեան ագրարային ծրագրի մէջ (որ մշակեց Բրիւսսէլի, Գեյտի և Նեվելլի կոնգրէսներում) հողագործական ընկերակցութիւնների վերաբերմամբ մենք պատահում ենք նոյն այդ պահանջներին, պիւլս նաև «անտառների ազգայնացման, համայնական սեփականութիւնների զարգացման կամ վերականգնման, պետութեան կամ համայնքների ձեռքով հողի աստիճանական ետ գնման» պահանջները:

Հողի աստիճանաբար համայնացման նոյն պահանջը կարմիր թելի նման անցնում է նաև Հօլլանդական սօց.-դեմօկրատներին ծրագրի միջով: (Ուտրէխտի և Արնհէյմի կոնգրէսները): Բացի նախընթաց ծրագրերի ընդհանուր պահանջներից, այստեղ մենք գտնում ենք.—վերապահել համայնքին հողերն աճուրդով վաճառելու գերագոյն իրաւունքը, ընդլայնել այդ համայնքի իրաւունքը հողերը հարկի տակ գնելու և սեփականութիւնից հանելու վերաբերմամբ, մանաւանդ անմշակ մնացած հողերը. համայնքի իրաւունքն է՝ պահանջել հողերի օրինական գնահատումն և ետ գնել նրանց, այդ գնով. «ապագայում այս միջոցների գործադրումը պիտի հանգի բոլոր հողերի համայնական տիրապետութեամբ»: (Fliegen „Agrar programm d. nid. Soz.-Dem.“)

Աւստրիական սօց.-դեմօկրատներին ագրար ծրագիրը (Գրացի պարտէյտագ) առաջադրում է անտառների, մարգագետինների և ջրային ուժերի հանրացում պետութեան, գիւղի կամ համայնքի միջոցով. հասարակական հողային սեփականութեան ընդլայնումն ժողովրդին նպաստաւոր պիտական քաղաքականութեան աջակցութեամբ. ընկերութիւնների զարգացումը գուտ դեմօկրատիկ սկզբունքների վրայ և այլն». «գիւղական աշխատաւորների ընկերակցական հիմնարկութիւնների հաստատումը». «պետութեան և գիւղական համայնքի միջոցով ձեռնարկած հողի բարելավման աշխատանքներ», «անտառային և ձկնորսական իրաւունքների յանձնումը համայնքներին» և այլն և այլն:

Ռումինական սօց.-դեմօկրատիայի ագրարային ծրագիրը (Բուխարէստի պարտէյտագ) նոյնպէս պահանջում է «խոշոր սեփականատէրերի հողերի աստիճանաբար գնումն պետութեան միջոցով», համայնական արօտատեղերի հաստատումը» և այլն. հասարակական սեփականութիւն դարձած հողերը զխաւորապէս «համայնքներին կապալով յանձնելը արտէ լներով օգտուելու համար»:

Իտալական սօցիալիստական կուսակցութիւնը թէև դեռ ևս չի մշակել ագրարական մանրամասն ծրագիր, սակայն արդէն ընդունեց (Հոռմի պարտէյտագ) մի բանաձև, որի հիման վրայ կուսակցութեան իւրաքանչիւր անդամը «պարտաւորուած է, տեղական պայմանների համաձայն՝ տարածել ընկերակցական գաղափարներ», որովհետև ընկերութիւններն ունեն պիւղի պրօլետարիատի և մանր սեփականատէրերի համար շատ կարևոր նշանակութիւն, մանաւանդ «նրանց դաստիարակիչ ազդեցութեան և արդիւնագործութեան կօլլէկտիվ կառավարման համար նախապատրաստելու շնորհիւ, սօցիալիստական կուսակցութեան սկզբունքներով և տակտիկով ղեկավարելու դէպքում»:

Նման պահանջներն այս կամ այն չափով մտնում են նաև Վէնգերական սօց. դեմօկրատների (այն հայեացքի համաձայն, որ «համայնքը, գիւղը ներկայացնում է իրենից բնական ընկերակցութիւն») Դանիայի, Բաւարիայի, Հեսսէի, Բադէի, Վիւրտեմբերգի ծրագրերի մէջ: Գերմանական սօց. դեմօկրատների մօտ ագրարային խնդիրն իր ամբողջութեամբ դեռ ևս բաց է մնացած: Բրեսլաւեան պարտէյտագում այդ խնդրի առթիւ մերժեց մի նախագիծ և որոշեց նախօրօք «ուսումնասիրել» հարցը: Առաջիկայում գումարելիք պարտէյտագներից մէկում ագրարային խնդիրը նորից խորհրդակցութեան նիւթ է դառնալու և կասկած չը կայ, որ միացնելու գիւղական տնտեսութեանը այսպէս ասած, ներքեից կօլլէկտիվիստական տենդէնցներ պատաստելու ձգտումը ամենագեղեցիկ կերպով կարտացոլի ապագայ սօց. դեմօկրատիայի ագրարային ծրագրի մէջ: Բրեսլաւեան կօնգրէսից յետոյ խոշոր փոփոխութիւններ տեղի ունեցան բազմաթիւ դօգմատիկների աշխարհայեացքներում: Որպէս ժամանակի յատկանիշ երևան է գալիս օրինակ, էրնստ Էրգարտի «Գիւղացիին և սօց. դեմօկրատին» յօդածը, որ խմբագիր Կառլ Կոպիցի առանց որևէ ծանօթութեան լոյս տեսաւ «Nene Zeit»-ում:

Մատնացոյց լինելով գիւղացիութեան զարմանալի յամառ կենսունակութեան վրայ և լուսաբանելով այդ փաստը Կառլ Կոպիցի նշանաւոր գրեածք ագրարային խնդրի ոգով, յօդածի հեղինակն աւելի մեծ ուշադրութիւն է դարձնում գիւղացիների այն ձգտման վրայ, որ նրանք շատ տեղերում աշխատում են ձեռնարկ րացիօնալ տնտեսութեան միջոցի, դիմելով ընկերակցական սկզբունք-

քին: «Զը նայած գիւղացու հակակօլլէկտիվիստական գանգին», — ասում է նա, — մենք նկատում ենք, որ այս տնտեսութիւնների մէջ մասնաւոր սեփականութիւնն անցնում է յետին շարքերը, իսկ դէպի առաջին շարքերն են երևում աւելի ընկերակցական, կօլլէկտիվ սեփականութիւնները»: Կօլլէկտիվ և ընկերակցական տնտեսական փունկցիաների զարգացման և լայնացման չափով, նա ակսեց դառնալ եկամուտների գլխաւոր աղբիւր. ընդհակառակը ակսեցին պակասել տնտեսութեան անհատականացած առանձնացած փունկցիաների նշանակութիւնն ու գինը: Դժւար չէ նախատեսել, թէ որչափ այս փաստը նպաստում է գիւղացու հոգեբանութիւնից անհատական տենդէնցների դուրս վանելուն դէպի կօլլէկտիվիզմն ունեցած ձգտումների շնորհիւ, և թէ այդ ուղղութեամբ ինչ կարելի է սպասել ապագայում: «Այդ դէպքում ոչ մի կասկած չը կայ այլ ևս, թէ ուրիշ գիւղացուց մենք կարող ենք սպասել մեր պահանջների ըմբռնումը — աղքատացող գիւղացուց արդեօք, որը վերջ ի վերջոյ դառնում է գիւղական կամ արդիւնաբերական պրօլետար և իբրև հէնց այդպիսին գալիս է մեզ մօտ — թէ՞ գիւղացուց, որը հնարաւորութիւն ունի արդէն ծանօթանալու կօլլէկտիվ տնտեսութեան արդիւնների հետ և որի ձգտումն է ուժեղացնել կօլլէկտիվ ձեռնարկութիւնները, իր եկամտի գլխաւոր աղբիւրը, ի հաշիւ իր մասնաւոր տնտեսութեան»: Հեղինակը վերջացնում է իր թեւած միջոցները, որոնք կարող են առաջադրել սօց. դեմօկրատների կողմից ագրարային խնդրում, առանձնապէս շեշտելով նրա մի կէտը. — «գլխաւորապէս պաշտպան լինել բոլոր ձգտումների, որոնք ուղղւած են դէպի կօլլէկտիվ ձեռնարկութիւնների կազմակերպումը, այդպիսով մօտեցնելով գիւղացու տնտեսութիւնը մեր նպատակներին և աւելի հասկանալի դարձնելով նրա համար այդ նպատակները»:

Մարքսիզմի շատ դժբախտներին մտքերի այս ընթացքն անշուշտ կը ստիպի այլ կերպ նայելու հարցին, քան առաջ Բրեսլաւում Բէրլի արտասանած ճառում, որն ասում էր. «համայնական սեփականութիւնը — անհատական սեփականութիւն չէ. և եթէ նրա տեւած արդիւնները շատ անգամ աննշան են, դրա պատճառը պիտի փնտրել ոչ թէ հէնց իրա մէջ — որպէս մի հողատիրական ձեռք, այլ նրա վատ տնօրինման մէջ... Մենք պէտք է ուրախանանք այն ամեն մի հեկտար հողի վրայ, որը մենք դարձնում

ենք համայնական սեփականութիւն, որովհետեւ նա յետագայում տալու է մեզ ուժերի որոշ խնայողութիւն էքսպրօպրիացիայի խընդիրը վճռելու ժամանակ: Այսպիսով մեր շահը պահանջում է պաշտպանել համայնական սեփականութիւնը և յարմար միջոցներով դարգացնել նրան:

Գիւղացու «գէպի հողը ձգտման» խնդիրը, իհարկէ առանձին այրող նշանակութիւն ունի մասնագէտների համար: Գիւղացիների «հող, հող» աղաղակը վերջին ժամանակներս լսւում է աւելի և աւելի ուժգին և որ գլխաւորն է՝ շատ տեղ փոխանակ գանգատի և աղերսանքի՝ արդէն կուրի բնաւորութիւն է ստացել և ուժեղ բողոքով արտայայտւում է այդ պահանջը: Այս փաստն ահագին նշանակութիւն ունի ապագայ յեղաշրջման ճակատագրի համար: Աւելի քան հաւանական է, որ այն ժամանակ, երբ բիւրօկրատական կարգերը կենթարկեն լիկւիդացիայի, երբ կանգ կառնի պետական մեքենայի կանոնաւոր ընթացքը, այդ ընդհանուր շփոթի, շարժման և քայքայման մօմենտում — գիւղացիական մասսաները կօգտուեն յարմար մօմենտից իրագործելու վերջապէս իրենց վաղեմի տենչանքը — տիրանալ հողին: Եւ քանի որ որոշ հաւանականութիւն է ներկայացնում յեղափոխական շրջանում, հողեր գրաւելու նպատակով գիւղացիների ապստամբութիւնը՝ անհրաժեշտ է մի սօցիալիստական կուսակցութեան համար հաշւի առնել այդ հանգամանքը, որպէսզի ոչ մի յեղաշրջում յանկարծակիի չըբերի նրան, նախօրօք պատրաստ ու մշակած ունենայ որոշ սխտեմի ենթարկած իր գործելակերպը:

Ժամանակակից Ռուստաստանը իր ներկայ դրութեամբ շատ անգամ համեմատում են նախայեղափոխական Ֆրանսիայի հետ. և իսկապէս բաւական նման կողմեր ունեն այս երկու երկրները: Պալատական օլիգարխիայի տիրապետութիւնը, որը կարողացաւ երկիրը հասցնել տնտեսական կատարեալ քայքայման, Ֆրանսիայում, ինչպէս նաև Ռուսաստանում, անխուսափելի էր դարձնում միաժամանակ հին կարգերի թաղումը և մի շարք օրգանական աշխատանքների ձեռնարկելը երկիրն ընդհանուր կազմալուծումից փրկելու և ժողովրդի արդիւնաբերութիւնը կաշկանդումից ազատելու համար. սօցիալական հաւասարակշռութեան այն միջնորդը վերականգնելու համար, առանց որի հնարաւոր չէ յետագայ դարգացումը: Բացի այդ, այն ժամանակաւ Ֆրանսիա-

յում, ինչպէս և ներկայ Ռուսաստանում, վերանորոգելու պահանջը հասունացել և զագաթնակէտին էր հասել նախքան դրա բաւարարութեան համար կը ստեղծէին անհրաժեշտ պայմաններ: Ժողովրդական մասսաները նոյնիսկ — չը կարողացան սպասել, մինչև որ ազգային ժողովը յարմար կը դատէր հերթական դարձնել գիւղացիների աշխատանքի վրայ եղած կաւածատիրական իրաւունքների վերացման և ֆէօդալական տուրքերի ետ գնման խընդիրները: Հէնց որ գիւղերին լուր հասաւ Բաստիլիայի գրաւման մասին, իսկոյն նրանք սկսեցին խմբերով հաւաքել, զինել ու ինչով կարող էր, ընդհանուր գրոհով վերցնելու իրենց գիւղական, ֆէօդալական Բաստիլիան: Այս անսպասելի ապստամբութիւնը յանկարծակիի բերեց ազգային ժողովը, որը մինչ այդ դեռ ժամանակ չէր ունեցել մտածելու ֆէօդալիզմի լծի տակ հեծող գիւղացիների թշառութեան մասին: «Երբ առաջին անգամ լուր բերին գիւղացիական ապստամբութեան մասին, ազգային ժողովը ամբողջովին դրադած էր իրաւունքների դեկլարացիայի բարձր ու վրսեմ աշխատանքներով: Յուլիսի վերջերին և օգոստոս ամսի ըսկիզբներին ամեն կողմից լուրեր հասան, որ գիւղացիները մի կողմ թողնելով օրէնսդրական իշխանութեան վճիռները և իրենց տարերային շարժումով դուրս գալով նրանց սահմաններից՝ մերժում են ամեն տեղ վճարել բոլորին ատելի նալօգները, կատարել ֆէօդալական պարտականութիւնները. նրանք զինւած մըտնում էին ամբողջների մէջ և առանց մարդու անձի վերաբերմամբ բռնութիւններ կատարելու, ձեռք էին ձգում ու այրում էին հին մագաղաթները, ֆէօդալական շահագործման հին ու նոր ձևի վաւերացրած: Սա ամեն տեսակի ֆէօդալական սխտեմի բռնի ազատագրութիւնն էր. գիւղացիական մեծ յեղափոխութիւնն էր սա, որ կատարւում էր բոլոր տեսակի օրինաւոր ձևերից և օրէնսդրական իշխանութեան կամքից դուրս: Ազգային ժողովին մնում էր «կամ գիւղացիական Ֆրանսիայի ամբողջ տարածութեան վրայ բռնկւած ապստամբութիւնը ճնշել, կամ խոնարհել ապստամբ գիւղացիների ուժի առաջ»: Ժողովում արծարծւած սկզբի առաջարկները ընթերցելով բնաւորութիւն էին կրում. «Նա մինչև իսկ մտածում էր միջոցներ ձեռնարկել մասնակի ապստամբութիւնները ճնշելու համար, որոնք, հասած տեղեկութիւններից նայած, բռնկւում էին այստեղ այնտեղ և ամեն տեղ հա-

մարեալ փառաւոր յաղթութեամբ պսակուամ. ֆէօդալական կազմը տապալուամ էր: Իսկ այդ ժամանակ... 6, այդ ժամանակ տեղի ունեցաւ այն հռչակաւոր նիստը—օգոստոսի 4-ի գիշերը—որը բուրժուական պատմագիրները ներկայացնում են իբրեւ յեղափոխական էնտոկոմիսիայի յափշտակած և բարոյական ոգեւորութեամբ տարածած ազնւականութեան և հոգեւորականութեան սրտաշարժ հրաժարման մի ակտ... Սօցիալիստական հեղինակների ժամանակակից ուսումնասիրութիւնները—մանաւանդ ժօրէսի առաջ բերած աշխատութիւնը—ամբողջ գործը պատկերացնում են մի փոքր աւելի պարզ ու հասարակ... Ճնշել գիւղացիական ապստամբութիւնը, կը նշանակէ՝ գիւղացիների դէմ յայտարարել «անվերջ պատերազմ», առաջ բերել նրանց մէջ անդադրում կռիւ ուղղած, կալաւածատէրերի դէմ. կը նշանակէր ազնւականների բոլոր կայքերն ու կալաւածները դնել պաշարողական դրութեան մէջ. կեանքը նրանց մէջ անտանելի դարձնել. կը նշանակէր նոյնպէս կռիւ յայտարարել ամբողջ երկրին հէնց այն ժամանակ, երբ ազգային ժողովին անհրաժեշտ էր երկրում յենակէտ ունենալ աւելի ուժեղ պալատական, կայսերական կուսակցութեան դէմ կռիւում համար. իսկ դնել իրեն կայսերական զօրքի պաշտպանութեան տակ. այսինքն՝ ինքն իրեն յանձնել թշնամու ձեռքը պաշտպան ու հովանաւոր տեսնելով նրա մէջ, կը նշանակէր բաւականաչափ խոշոր վտանգի ենթարկել այն ժամանակ, երբ կարելի էր ընտրել աւելի թեթեւ ու յարմար ճանապարհ. լեզու հողի վերածել շարժումը, նրա առաջը կտրել, կամ նրանից առաջ գնալ և օրէնսդրական կարգով յայտարարել գիւղացիների ազատութիւնը ֆէօդալական պարտաւորութիւններից... Ի հարկէ, ոչ թէ ձրի, այլ լաւ ետ գնումով: Ստանալ կլորիկ գումարներ այն բանի փոխարէն, որը, ինչպէս պարզ երևում էր, չէր կարելի ձեռքբերում պահել երկար ժամանակ—ահա թէ ինչու անսպասելի կերպով «յեղափոխական ոգեւորութեամբ» համակեցին նրանք այժմ, մինչդեռ մի փոքր առաջ քննում էին ապստամբութիւնը բռնի միջոցներով ճնշելու խնդիրը.— և օգոստոսի 4-ին «դէպի մոսկով ելքայրը» տաժած կատաղի սիրով արբեցած՝ ժողովն անձնատուր եղաւ գիշերային ինքնազուլութեան խրախճանքին և վճռեց տալ նրան իր ֆէօդալական իրաւունքները—«չափաւոր գնով»:

Մի այսպիսի շարժում կարող է տեղի ունենալ և Ռուսաստանում, բայց այն զանազանութեամբ, որ մեր այստեղի շարժման գլխաւոր լօգոնգը կարող է հանդիսանալ միայն «հողի հաւասարացումը» և ոչ թէ ֆէօդալական պարտականութիւնների վերացումն, որոնք վաղուց վերջացրած և փոխարինւած են զանազան տնտեսական (և ոչ իրաւաբանական) ճորտային յարաբերութիւնների ձևերով *): Այդ խնդրում ինչպիսի դերք պիտի բռնի սօցիալիստական կուսակցութիւնը, եթէ «Սահմանադիր ժողովում» խնդիր ծագելու լինի գիւղացիական հողերը տիրելու օրինականացման մասին, այդ օրինականացման ո՞ր ձևը նա կարող կը լինի պաշտպանել, անխախտ պահելով իր սկզբունքները:

Սակայն այդ խնդիրը դնելու համար, անպայման կարևոր չէ ենթադրել հողեր գրաւելու նպատակով գիւղացիական ապստամբութիւն. մեզ համար դա միայն հնարաւորութիւններից մէկն է: Մենք կարող ենք թոյլ տալ և մի ուրիշ հնարաւորութիւն. գիւղացիները համբերութեամբ սպասում են Սահմանադիր ժողովի վճռին: Անհրաժեշտ է, որ ժողովը միջոցներ ձեռնարկի գիւղական տնտեսութիւնը ծայրայեղ անկումից ազատելու համար: Չէ՞ որ գիւղացիութիւնը կազմում է երկրի մեծամասնութիւնը, նա է հարկատու ուժը, նրա անկումը զգալապէս կը շօշափի պետական զանձարանի շահերը. ոռոսաց արդիւնաբերութեան համար—դա մի ներքին շուկայ է, որի կրճատումը կամ ոչնչացումը զգալի կերպով կազդէ կապիտալիստների գրպանների վրայ: Նոր քաղաքական ըէժիմը, որպէս զի ձեռք բերի դեմացականութիւն, ամբողջիւն, ստիպւած կը լինի գտնել լացիօնալ միջոցներ գիւղի տնտեսութիւնն անմիջապէս վերականգնելու համար: Այստեղ բաւական չեն տեխնիքական առաջադիմութեան և գիւղատնտեսական կրթութեան տարածման նպաստող միջոցները: Չը խօսելով այն դժւարութեան մասին, որ գիւղատնտեսական առաջադիմութեան պատւաստումը հանդիպելու է մանր ցրւած տնտեսութեան մէջ, այդօրինակ ձեռնարկները կարող են դրական արդիւնքներ

*) Հետեւալ անգամ մենք կրկին կը դառնանք հարցի միւս կողմին: Ինչպէս մենք կը տեսնենք, այն ժամանակ և նոյնիսկ յեղափոխական Ֆրանսիայում 1789 թիւն սկսում էր շարժումը յօգուտ այդպիսի հաւասարեցման. սակայն նա բոլորովին նսեմանում էր ֆէօդալական պարտականութիւնների դէմ եղած շարժման շնորհիւ, և թառամեց դեռ չը ծաղկած:

տալ ոչ թէ իսկոյն, այլ հեռաւոր ապագայում: Գիւղացիներին նոր հողեր բաժանելու հարցն անհրաժեշտ պայման կը դառնայ աղքատացած գիւղին անմիջական օգնութիւն հասցնելու ժամանակ և սօցիալիստների առաջ նորից կը դրւի այն հարցը— թէ ի՞նչ դերք բռնել այդ միջոցի վերաբերմամբ. արդեօք պաշտպանել նրան, թէ՞ մերժել. իսկ պաշտպանելու դէպքում ի՞նչ չափով և ի՞նչ ձևով:

Այս հողային բեֆօրման ամենից առաջ հնարաւոր է երկու հիմնական ձևերում. 1) մասնաւոր սեփականատիրական սկզբունքների հիման վրայ հողերի բաժանումը գիւղացիներին և 2) հասարակական հողային սեփականութեան մեծացման հիմունքներով գիւղացիների հողերից հաւասարապէս օգտւելու կանոնաւորումը:

Հողի հնարաւոր բեֆօրմայի այս երկու հիմնական տիպերն ուղղակի հակադիր են իրենց ուղղութեամբ և հասարակական նշանակութեամբ. առաջին դէպքում մենք գործում ենք հողային սեփականատիրութեան անհատականացման ոգով, իսկ երկրորդ դէպքում— համայնացման ոգով:

Երբեք կասկած չի կարող լինել, որ մի սօցիալիստական կուսակցութիւն պիտի գործի միայն երկրորդ ճանապարհով, առաջին ճանապարհը նրա համար փակւած է: Գիւղում գիւղացիների մէջ մասնաւոր սեփականութիւն սերմանելը ամեն ոք կարող է, բայց ոչ սօցիալիստ. նրա համար պարտադիր է անհաշտ կերպով հալածել մասնաւոր սեփականութեան սկզբունքը: Օպպօրտունիստների ոչ մի տեսակի սօֆիստութիւնները, լինեն նրանք Բերնշտէյնականութեան նորաձև հագուստներով, կամ մարքսիստական ուղղափառութեան հնաւանդ քղամիտով, չեն կարող արգարացնել այդ սկզբունքային շեղումները: Ճիշտ է, դեմօկրատօրէն կրթւած պետութիւնների մէջ սօցիալիստները ստիպւած են լինում կռւել ոչ միայն բուրժուական հասարակութեան հիմունքների դէմ, այլ և պաշտպանել նրա բնակչութեան աշխատաւոր խւանրի շահերը նոյն այդ բուրժուական հասարակութեան սահմաններում: Սակայն ինքնատիւնեան այդ անհրաժեշտութիւնը դեռ ևս չի արտադրում օպպօրտունիզմ: Սօցիալիստական կուսակցութիւնը բուրժուական հասարակութեան սահմաններում, պաշտպանում է միայն այն բեֆօրմները, որոնք կրծում են այդ հասարակութեան շէն-

քը, որոնք նպաստում են համերաշխութեան աճեցման, հասարակական ուժերի կազմակերպման, որոնք աշխատում են նրա վերաստեղծման համար: Հողի մասնաւոր սեփականութիւնը — մէկն է բուրժուական հասարակութեան հիմքերից, և պաշտպանել այդ տեսակ հիմքը՝ կարող են միայն բուրժուական կուսակցութիւնները: Աւելի հեռատես բուրժուական ըէժիմի պաշտպանողները միշտ երազել են և երազում են ներկայումս էլ «տնտեսապէս ուժեղ գիւղացիական» լայն խաւ ստեղծելու մասին «տնտեսական մոժիկներից», որոնք ամբողջովին տոգորւած են մասնաւոր սեփականատիրութեան և անհատականութեան տրագիցիաների ոգով: Այդ տիպի «գիւղացիութիւնը պատկերանում է նրանց առաջ որպէս լաւագոյն պատժար գիւղում սօցիալիզմի վարական դէմ. այդպիսի ունեւոր բուրժուական գիւղացիութիւն առաջ բերելու համար նրանք դէմ չեն լինի, մի կողմից «աւելորդ» կոչւող գիւղացիներից մի բաւական լաւ մասը դարձնել հողագործի՝ բատրակ-պրօլետարներ, իսկ միւս կողմից — մի բան էլ կըտրել և հին կալւածատիրական հողատիրութիւնից, որը խորթ է նոր բուրժուական աշխարհին և կրում է իր վրայ «հին բարի ժամանակների» ֆէօդալականութեան պարզ կնիքը: Այդ պատճառով բուրժուական կազմի շատ թէօրէտիկների համար այն համայնական հողատիրութեան ոչնչացումը, որը դանդաղեցնում է «տնտեսապէս ուժեղ» բուրժուական գիւղացիութեան շերտաւորումը հողից զրկող, կիսապրօլետարական տարրերի հաշին ոչ պակաս ցանկալի է, քան ժառանգական կալւածների, մայօրատների և այլն հիմնարկութիւնների ոչնչացումը, որոնք արհեստական կերպով պահում են հողային սեփականութիւնը հին-ազնւական տոհմերի անընդունակ ձեռքերում, որոնք բոլորովին անպէտք են գիւղատնտեսութիւնը ժամանակակից ոգով վարելու համար: Ձեռք բերել իրաւունք, որ իւրաքանչիւր մարդ ազատ տնօրինի իր հողամասը, թեթեւցնել հողերի հաւաքման պրօցէսսը, նրա ձեռքից ձեռք անցնելը — ահա սա է — բուրժուական բանակի գլխաւոր լօզունգներից մէկը: Կօլլէկտիվի իրաւունքների ընդլայնումը ի հաշիւ առանձին անհատի իրաւունքների, թէկուզ նա կատարւելու լինի զուտ դեմօկրատական հիմքերով, բուրժուական տնտեսագէտի համար նա նոյնպիսի բռնակալութիւն է, ազատութեան նոյնպիսի խախտումն է, ինչպէս և ֆէօդալական կապանքները:

Հասկանալի է ինքնըստինքեան, որ սօցիալիստը չի կարող այդ տեսակէտի կողմնակից լինել: Նա, իր մինիմալ-ծրագրերը կազմելիս, չի կարող բուրժուական ծրագրից օգուել և նրա հետևողութեամբ իր սեփական, թէկուզ հէնց մինիմալ—ծրագրային պահանջներ կազմել: Առանձին անհատների հողի վերաբերմամբ ունեցած իրաւունքները սահմանափակող բազմաթիւ օրէնսդրական և իրաւական նորմաների մէջ միշտ պէտք է խտրութիւն դնի սօցիալիստական կուսակցութիւնը. նա կուի պէտք է մղի այնպիսի նորմաների դէմ, որոնք զալիս են ուժեղացնելու բուրժուատական խնամակալութիւնը և ֆէօդալական ազնւական հիմքերը և պէտք է պաշտպանի ու զարգացնի այնպիսիները, որոնք նպաստում են աշխատանքի ընդհանուր շահերի պաշտպանութեան գործին վաշխառուների դէմ: Սօցիալիստի համար գիւղում չը կայ աւելի վտանգաւոր բան, քան մասնաւոր սեփականութիւն քարոզել և հողի առ ու ծախի մասին, որպէս ինքնին հասկանալի «ամենատարրական քաղաքացիական իրաւունքի» մասին, գաղափար տալ այն գիւղացուն, որի կարծիքով հողը «ոչ ոքի» չի պատկանում, «ազատ է», կամ «աստծուն է», ինչպէս ասում են ծերերը: Ահա թէ որտեղ է «սեփականատիրական մոլեռանդութեան» աճման և ամրապնդման ամբողջ վտանգը, որ ապագայում կարող է բազմաթիւ ցաւ ու հոգս պատճառել սօցիալիստներին:

Ընդհանուր առմամբ, իհարկ է, ոչ մի սօցիալիստ չի համարձակւի ժխտել մեր այն դրութիւնը, թէ սօցիալիստը գիւղում առանց իր սկզբունքին դաւաճանելու՝ չի կարող աջակցել մասնաւոր սեփականատիրութեան պահպանմանը, աճմանը և ամրապնդմանը: Սա սօցիալիզմի այն հիմնական դրութիւններից մէկն է, որոնց դէմ հեշտ չէ բաց ճակատ կուել: Նման դէպքում ընդունւած է ոլորապտոյտ ճանապարհներ փնտրել, դուրս սողալու ծակ ու ծուկեր որոնել, կամ թէ չէ զանազան օրէնքներ հանել միայն նրա համար, որ իսկոյն այս կամ այն բացառութիւն կպցւի ներանց: Օրինակի համար, կարելի է ասել, (ինչպէս այդ անում է «Варя»-ն), որ ընդհանրապէս, մասնաւոր սեփականութեան պաշտպանութիւնը յետադիմական երևոյթ է, որովհետև նա ուղղւած է լինում խոշոր կապիտալիստական տնտեսութեան դէմ: Բայց քանի որ մենք ուզում ենք մասնաւոր սեփականութիւնը պաշտպանել ոչ թէ կապիտալիզմի, այլ ճորտատիրութեան դէմ, ուստի

դա բացառիկ դէպք է, և մասնաւոր սեփականութիւնը պաշտպանելով, մենք մազի չափ անդամ չենք դաւաճանում, այլ ընդհակառակը, ծառայում ենք դասակարգային կուի սկզբունքին: Բայց ախր բանը նրանում է, թէ իսկապէս ի՞նչի դէմ էք պաշտպանում դուք մասնաւոր սեփականութիւնը. ի՞նչ բանի դէմ կուգէք պաշտպանեցէք նրան, չէք կարող այդ անել, առանց նրան նոր ոյժ, նոր զարկ տալու. իսկ ուժեղացնելով՝ դուք հնարաւորութիւն էք տալիս նրան յամառաբար դիմադրելու այն բոլորին, որին ուզում է ինքը դիմադրել և ոչ թէ մաքառել միմիայն նրա դէմ, որի դէմ ձեր գլխում նախատեսւած էր այդ պաշտպանութիւնը: Առհասարակ, շատ կենսունակ է գիւղացիական մասնաւոր սեփականութիւնը, և նրա կենսունակութիւնը ուժեղացնելով՝ դուք, իհարկէ, կրկնապատկում էք նրա կուի յոյսերը ոչ միայն հորտատիրութեան և կապիտալիզմի դէմ, այլ և, որն ամենագլխաւորն է, սօցիալիզմի դէմ: Որովհետև մասնաւոր սեփականութեան սերմեր ցանկով այն գիւղացիութեան մէջ՝ որի հոգում չեն ևս կենդանի են համայնական սովորութիւնները և աշխարհայեացքը, կենդանի է նաև հողի ընդհանուր սեփականութիւն լինելու գաղափարը. դուք դժւարացնում էք ապագայում (նաև ներկայումս) հողի և արդիւնագործութեան միւս գործիքների համայնացման պրօպօզանդը:

Այսպէս ուրեմն, սօցիալիստական կուսակցութիւնը նոյն իսկ իր ագրարային պահանջների մինիմալ-ծրագրի մէջ, չի կարող մտցնել բուրժուական ոգին, նա այդտեղ էլ չի կարող հողային սեփականութեան անհատացման սկզբունքին ծառայել, մի սկզբնականութեան անհատացման սկզբունքին հակառակ է նրա վերջնական նպատաւը, որը տրամադծօրէն հակառակ է աշխատաւոր գիւղացիին: Եւ եթէ նա անհրաժեշտ համարեց աշխատաւոր սեփականութեան հողի պահանջին ընդ առաջ գնալ, նա այդ կանէ մեծացնելով գիւղացիական հողերը ոչ թէ անձնական, այլ համայնական սեփականութեան հիման վրայ:

Բայց հարցը սրանով չի վճռւում, կամ ճիշտ ասած, նա վճռւում է միայն ամենաընդհանուր և վերացական ձևով: Մի նոր հարց է առաջ գալիս այն կօնկրէտ ձևերի մասին, որոնց մէջ սօցիալիստական կուսակցութիւնը կարող է պաշտպանել հողի սօցիալիզացիան, նոյն իսկ դասակարգային, բուրժուական, այսինքն՝ կէս-ազատ, կէս-դեմօկրատական պետութեան սահմաններում:

Այստեղ ամենից առաջ մենք գործ ունենք հողի «ազգայնացման» մի շարք լիովին որոշ նախագծերի հետ: Այս նախագծերից իւրաքանչիւրը հողը մասնաւոր սեփականութիւնից ընդհանուր սեփականութիւն դարձնելու հասկացողութեան մի մասնաւոր դէպքն է միայն, — ճիշտ այնպէս, ինչպէս օրինակ, հողի կամ ժողովրդական տնտեսութեան միւս ճիւղերի համայնացման նոյնօրինակ մասնաւոր դէպք կը լինի և նրանց անցնելը քաղաքների, համայնքների, հասարակական կօնտրօլի տակ գտնուող ընկերակցութիւնների ձեռքը... Բէֆօրմի էութիւնը միեւնոյն է իրաւունքների մի որոշ քանակը հանում է անհատի մասնաւոր սեփականութիւնից և յանձնում է կօլլեկտիվին, կամ մասնադրում է կօլլեկտիվներին մէջը. քայց այդ կօլլեկտիվները կարող են տարբեր լինել՝ պետութիւն, ինքնավար շրջան, քաղաքային ինքնավարութիւն, գիւղական համայնք, դեմօկրատօրէն կազմակերպւած կօօպերացիա կամ ընկերակցութիւն. տեղի կամ ժամանակի այս կամ այն հանգամանքներին նայած սօցիալիստները կարող են տարբեր ձևով կատարել անհատից հասարակութեանն անցնող իրաւունքների մասնադրումը կօլլեկտիվների մէջ: Քաղաքական մի որոշ կազմի մէջ, նրանց կարծիքով աշխատաւոր բանւոր դասակարգի շահերն ամենալաւ կերպով կարող են պաշտպանւել այն դէպքում միայն, երբ կարգադրողական և սեփականութեան իրաւունքները կենտրոնացած կը լինեն կենտրոնական պետական իշխանութեան ձեռքում, մի ուրիշ կազմի մէջ՝ համայնքի ձեռքում և այլն: Դրա համեմատ էլ հողի համայնացման հիմնական պահանջը կարող է փոխւել և իսկապէս փոխուած է եւրօպական դանդաղ սօցիալիստական կուսակցութիւնների ազդարային ծրագրի մէջ: Այսպէս, օրինակի համար պետական տարբը ամենալալին կերպով մտցրւած է անգլիական «Սօցիալ-դեմօկրատական դաշնակցութեան» (անգլիական սօցիալիստների ուղղափառ մարքսիստական Փրակցիա) ազդարային պահանջների մէջ, սա իր մինիմալ-ծրագրի կէտերից մէկում պահանջում է հողի ազգայնացում: Բիւզիացիք իրենց ծրագրի մէջ հաւասարակշռում են երկու տարրերը՝ պետականը և համայնականը, պահանջելով մի կողմից համայնական կալւածքների վերականգնում և զարգացում, միւս կողմից — հողի աստիճանական յետ գնում պետութեան կամ համայնքների ձեռքով: Հօլլանդացիք կանգնած են բացառապէս կօմունալ, համայնական տեսակէտի

վրայ և պետութիւնից պահանջում են միայն օրէնսդրական ակտ, որ լայնացնել կարողանայ համայնքի իրաւունքները հողի հարկատուութեան, յետ գնման և էքսպրօպրիացիայի դէպքում: Սրանք այն 2 ծայրայեղ և մի միջին տիպ են, որոնց վրայ բաժանուած են սօցիալիստական կուսակցութիւնների գոյութիւն ունեցող ազդարային ծրագրերը. պէտք է նկատել, որ նրանց մեծ մասը կողմնակից է միջին տիպի:

Հողի սօցիալիզացիայի որոշ ձևերի ընտրութեան ժամանակ առանձնապէս յարգ ու կշիռ է ստանում հետեւեալ մօմենտը: Կան մի շարք պետութիւններ, որոնց կենտրոնական իշխանութեան կազմակերպութիւնը հեռու է ժողովրդապետական լինելուց: Այսպէս, Գերմանիայում ժողովրդական ներկայացուցչութեան կողքին ծառացել է կայսերական իշխանութիւնը խիստ լայն արտօնութիւններով: Նրանց միջև հնարաւոր է կոխ, հնարաւոր են ընդհարումներ: Ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը այդպիսի կոխ համար շատ հօր գործիք ունի իր ձեռքին, որ է այս կամ այն հարկերի թոյլտուութիւն կամ մերժում: Լնթագրենք այժմ թէ մի այդպիսի կարգերում իրադրուել է հողի ազգայնացում: Ազգայնացւած է բնտան, ինչպէս առաջարկում է Հենրի Ջորջը, կամ պետութեան ձեռքն է անցել հողի կառավարումը և կապալով տալը — գոնէ Ալֆրէդ Ռօսսէլ Ըօլլէի նախագծի հիման վրայ (գերմանական «ազգայնացնող» շարժման ջատագով Ֆլիւրշէյմը մի քանի աննշան փոփոխութիւններով միացնում է առաջին և երկրորդ նախագծերը): Ի՞նչ կը լինէր դրա հետեւանքը: Այն, որ նոյն իսկ ընդհարման դէպքում պրոլետ-գերմանական կէս-արքայութիւնի ձեռքում կը մնային ահագին գերմանական միջոցներ, ստացւած «պետական կալւածների» վերածւած հողի եկամտի ձևով: Այս մէկը յերկրորդ, սաստիկ կը մեծանար պետական կալւածների կապալաւորների թիւը, որոնք ամենաանմիջական կախումն կունենային նոյն կէս-արքայութիւնի տալիս իշխանութիւնից: Այդ հանգամանքը հնարաւորութիւն կը տար նրան այնպիսի մեծ ազդեցութիւն և ճնշում գործադրել ընտրողների նշանաւոր մասի վրայ, որ գերմանական սօցիալ-դեմօկրատիան, ներկայ քաղաքական պայմաններում հողի «պետականացումը» («огосударствление» — Verstaatlichung), բնականաբար, խիստ վտանգաւոր քայլ է համարում: Հէնց այդ էր պատճառը, որ նրանք դէմ գնացին Կանիցի նախա-

գծին, ծխախոտի մենավաճառութեան Բիսմարկեան նախագծին, Reichbank-ը պետական բանկի փոխելուն, վերջապէս, նոյն իսկ Բէքելի, Լիբկնէխտի, Ֆոլմարի, և ուրիշների Բրեսլաւի համապուժարում արած առաջարկութեանը, որ վերաբերում էր գրաւների պետականացման: Վանդերվելզն իր վերջին աշխատութեան մէջ ընդունում է նոյնպէս, որ եթէ պետութեան մէջ իշխանութիւնը խիստ կենտրոնացած է «միապետի կամ կառավարիչ օլիգարխիայի» ձեռքում, այդպիսի դասակարգային կէս-աբսօլիւտիստական և միլիտարիստական պետութեան մէջ սօցիալիստները միշտ ընդդէմ կերթան ժողովրդական տնտեսական միջքանի ամենակարեւոր ճիւղերի «պետականացման», որովհետեւ նա կը ծառայի միայն սովետներին կամ տիրապետող դասակարգերի շահերին:

Զարմանալի չէ ուրեմն, որ ժամանակակից Ռուսաստանում էլ հողի ազգայնացման նախագծերը կարող են փոփոխել ընկերներէր ոգով: Այսպէս, օրինակի համար, գիւղացիական համայնքների բոլոր հողերի պետական սեփականութիւն դարձնելու նշանաւոր նախագիծը, որի համաձայն, գիւղացիք, նախկին պետական գիւղացիների նման, պէտք է վճարեն մի որոշ կապալագին, իսկ յետ գնման վճարները ոչնչացեն՝ ահագին վտանգ է ներկայացնում բիւրօկրատական խնամակալութեան ուժեղացման և գիւղացիական համայնքի ինքնուրոյնութեան վերջնական, ոչնչացման տեսակէտից: Եւ եթէ Ռուսաստանի յետագայ քաղաքական զարգացումն, առաջ կերթայ ոչ թէ կատաստրօֆներով, այլ միապետական օլիգարխիայի աստիճանաբար սահմանադրականի վերածելով, ապա կարող է պատահել, որ ուս սօցիալիստները դեռ երկար ժամանակ հարկադրւած լինեն համայնքի ինքնուրոյնութիւնը պաշտպանել՝ պետութեան տնօրինող ազդեցութիւնից, թէև ըսկըզբունքով, իհարկէ, ամենախելացի թւար ժողովրդական ինքնավարութեան բարձր օրգանների հսկողութիւնը ցածրերի վրայ, հսկողութիւն, որի նպատակն է բնական առաւելութիւնների և անհաւասարութեան հաւասարակշռումն ազգաբնակչութեան՝ առանձին տեղական խմբակցութիւնների միջև:

Հիմա պարզ կը լինի արդէն, թէ ինչու սօցիալիստ-յեզափոխականների ծրագրի մէջ գրւած է ոչ թէ «հողի ազգա-

նացում» տարածւած բառը, այլ աւելի ընդհանուր «համայնացում» բառը, որը վաղօրօք չի որոշում բոլոր սեփականացման և կարգադրողական իրաւունքների յանձնումը կենտրոնական իշխանութեան ձեռքը: Կարելի է ենթադրել, որ կենտրոնական իշխանութիւնը դեռ երկար ժամանակ հետո կը մնայ ժողովրդից և չի կարող աւելի լաւ պաշտպանել աշխատաւոր և կուղ գիւղացիական մասսաների շահերը, որպէս այդ կարող են անել ինքնավարութեան մանր օրգանները—համայնքները, և համայնքների տերրիտորիալ դաշնները—համայնքները, և համայնքների տերրիտորիալ դաշնները—համայնքները՝ վերածնւած վոյստի կամ զեմստվօի ձևով: Ռուս սօցիալիստները մինիմալ-ծրագրի մշակման տեսակէտից ուրոյն դրութեան մէջ են գտնւում, համեմատած արևմտաեւրօպական սօցիալիստների հետ: Նրանք մշակում և մանրամասնօրէն որոշում են իրենց պահանջները լիովին որոշւած քաղաքական պայմանների հիման վրայ: Սակայն մենք առ այժմ կատարելապէս զուրկ ենք օրէնսգրութեան վրայ ազդեցութիւն ունենալու միջոցներից, իսկ ինքնակալութեան յաջորդող և մեզ ազդելու հնարաւորութիւն տւող պետական կազմը մի անյայտ, մի գիւղ հնարաւորութիւն տւող պետական կազմը մի անյայտ, մի բոլորովին անորոշ մեծութիւն է մեզ համար: Այդ պատճառով մեզ համար վաղաժամ է աւելի մանրամասնօրէն պարզել մեր գրական պետական աշխատանքների բնոյթը, եթէ չենք ուզում միանգամայն պարապ նախագծամոլութեան մէջ ընկնել: Առանց մեզ էլ չափազանց մեծ է նախագծամոլութեան եռանդը: Հողային հարցում մենք կարող ենք միայն մի դիրք բռնել:

«Հողային յարաբերութիւնների վերակազմութեան հարցերում Ս. Յ. Կուսակցութիւնը յանուն բուրժուական—սեփականատիրական հիմքերի դէմ մղւած կռիւ և սօցիալիզմի շահերի՝ ձգտում է յենւել համայնական և աշխատաւորական աշխարհայեացքների, տրադիցիաների և ուս գիւղական աշխատանքի ձևերի վրայ, մանաւանդ նրանց մէջ ցիւլութեան կեանքի ձևերի վրայ, մանաւանդ նրանց մէջ տարածւած այն համոզմունքի վրայ, թէ հողը ոչքի չէ, և թէ տարածւած այն համոզմունքի վրայ, թէ հողը ոչքի չէ, և թէ նրանից օգտւելու իրաւունքը բոլորում է միայն աշխատանքից: Հաւատարիմ մնալով գիւղում յեղափոխութեան նպատակների վերաբերմամբ ունեցած իր ընդհանուր հայեացքներին, կուսակցութիւնս պաշտպան կը լինի հողի համայնացման, այսինքն՝ նրան ապրանքային շրջանառութիւնից հան-

լուն և առանձին անհատները կամ խմբակցութիւնների մասնաւոր սեփականութիւնից՝ ընդհանուր ժողովրդական գոյքի վերածելուն հետեւեալ հիմունքների վրայ՝ բոլոր հողերը մոտեցիւ են ժողովրդական ինքնավարութեան կենտրոնական և տեղական օրգանների իրաւասութեան տակ, սկսած դեմօկրատօրէն կազմակերպած անգաս (обществовый) գիւղական և քաղաքային համայնքներից, մինչև շրջանային և կենտրոնական հիմնարկութիւնները (տեղափոխում և գաղթականութիւն, հողային ֆօնդի կառավարում և այլն) հողից օգտուելը պէտք է լինի հաւասարապէս աշխատաւորական, այսինքն պէտք է ապահովէ սպառողական չափը սեփական (մենակ կամ ընկերութեան մէջ) աշխատանքի գործադրման հիման վրայ, բնատան, առանձին հարկատուութեամբ պէտք է գործադրել հասարակական կարիքների համար. նեղ — տեղական բնաւորութիւն չունեցող հողերից և կալածքներից օգտուելը (լայնածաւալ անտառները, ձըկնորսութիւն և այլն). տնօրինում է ինքնավարութեան համեմատաբար աւելի լայն օրգաններով: Երկրի խորքը վերապահում է պետութեանը, հողը դառնում է ընդհանուր ժողովրդական սեփականութիւն առանց յետգնման. այս կայքային յիշաշրջումից վրասաւորներն տրեւելու է միայն հասարակական նպատակի իրաւունք մինչև անհատական գոյութեան նոր պայմանների հետ համակերպելու համար անհրաժեշտ ժամանակամիջոցը» *):

Ինչ վերաբերում է գիւղատնտեսական կօօպերացիաների զարգացման, այս ուղղութեամբ եղած պահանջները բնականաբար լրացնում են հողային-համայնացնող պահանջները: Սօցիալիստական կուսակցութիւնների ագրարային ծրագրերի և ագրարային տակտիկայի պատմութիւնն ապացուցանում է, որ ազատ պետութեան մէջ, սօցիալիստական կուսակցութեան ներշնչմամբ դեկավարուող կօօպերատիվ շարժումն իսկապէս ընդունակ է բանւոր դասակարգի ազատագրական կռիւ շահերին ծառայելու, քանի որ բանւոր դասակարգը թարմ գաղափարական հոսանք է մտցնում այդ շարժման մէջ և ընդգէմ է գնում նրան այդ շարժումը, ան-

հատականութեան և շահագիտութեան բուրժուական ոգով վարակելու բոլոր փորձերին: Այսպէս ուրեմն, սօցիալիստները երբէք չեն մեկնում ժամանակակից կօօպերատիվ շարժման իդէալացումից, ընդհակառակը, այդ տակտիկան ընդունած է նոյն իսկ Իտալիայում, որ սօց-դեմօկրատների մէջ առանձնապէս կանխակալ կարծիք էր տիրում կօօպերացիայի դէմ: «Մենք, իտալացիներս, — վկայում է Կլաւդիոս Տրէվէսը — մինչև վերջին ժամանակներս միշտ անհամակրանքով էինք նայում կօօպերացիաներին: Մենք կարծում էինք, որ նրանք անընդունակ կը լինեն կապիտալիստական մրցման դէմ մաքառելու: Ենթադրում էր, թէ կօօպերացիաների միջոցով միայն սնոււմ, մեծանում են մանր սեփականատէրերը, որոնք հեռու են մնում տնտեսական և քաղաքական շարժման վեհ նպատակներից: Սակայն այս տեսական առարկութիւնների դէմ խօսում են իրական այն նշանումները և յաջողութիւնները, որոնցով պսակւեց մեր ընկերների գործնէութիւնը գիւղում. — նրանք մանր գիւղացիներին հասկացնում էին մեր գաղափարները հէնց գիւղատնտեսական կօօպերացիաների միջոցով: Մօնֆէրատի և Լանգէի ամբողջ շրջանը մեզ անցաւ և ամենաեւանդուն հետևողներ տւեց մեզ, և այդ վայրերի հետօրներն ասում էին կօօպրէսում, — հէնց ապահովագրութեան շնորհիւ, մեքենաներից, պարարտացման նիւթերից հացահատիկներից համայնօրէն օգտուելու նպատակով կազմած այլ և այլ ընկերակցութիւնների շնորհիւն էր, որ մենք կարողացանք գիւղը նւաճել»:

Բացի կօօպերացիայի միացնող դերից, հէնց ինքը այն կռիւն, որ մղում է գիւղական համայնքի սահմաններում, նրա իրաւունքները և իրական գործնէութիւնը լայնացնելու համար՝ հարկատուութեան և խոշոր սեփականատէրերի հողային ընտալի գրաւման նկատմամբ, կալածատէրերի և վաշխառուների հողերի յօգուտ համայնքի սեփականացման նկատմամբ, ահա հէնց այդ կռիւն ընդունակ է բոցավառելու և սրելու աշխատաւոր գիւղացիութեան դասակարգային կռիւը նրա շահագործողների դէմ, ընդունակ է իրար մօտեցնելու գիւղական և քաղաքական պրօլետարիատին և նպաստելու սօցիալիզմի գաղափարների տարածմանը գիւղում: Ահա թէ ինչու հողային սեփականութեան համայնացման և գիւղատնտեսական ընկերակցութիւնների զարգացման ուղղութեամբ եղած պահանջները և գործնէութիւնը այնպէս նշանաւոր

*) Ս. Ե. Գ. Ժրգիլ, հաստատած 1906 թ. համադրումարում:

զած, մարդկանց ականջին, շարունակ, ամենահոյակապ շեշտերով, ամենահեղինակաւոր տօնով կրկնում են սրբազան երկիւղածութեամբ. «Բնչպէս, հողի սօցիալիզացիան մինիմալ-ծրագրի մէջ: Աւանտիւրիզմ է, ցնորք է: Ո՛ւմն են ուզում խաբել պ. պ. սօցիալիստ-յետագիմականները» — ապա որոշ դէպքերում այս մետօղը «Չահէլներ» վրայ պէտք է ասել, որ հոգեբանական մի որոշ տպաւորութիւն է գործում: Հետեւապէս, ստիպւած ենք ճիշդ անելու և բոլոր յիշած առարկութիւններին լրջօրէն վերաբերելու, որչափ այդ հնարաւոր է...

Բայց նախ և առաջ պէտք է պարզել, ցոյց տալ մի բանի հիմնական հասկացողութիւնների բովանդակութիւնը: Սա, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, աւելորդ աշխատանք չէ: Մի գաւառացի կին, — պէտք է ասած, որ շատ բարի և պատուաւոր մի անձնաւորութիւն, — լսելով «սօցիալական գիտութիւն» բառը՝ հաստատապէս համոզւած էր, որ դա նշանակում է «սօցիալիստական գիտութիւն»: Դժբախտաբար, համաձայնութեան վրայ հիմնւած եզրակացութեան այս մեթօդը միայն գաւառական բարի կանանց չէ յատուկ: Եւ, օրինակի համար, «հողի սօցիալիզացիա» բառը լսելով, շատերը, որոնք ինտելիգենտ և կրթւած մարդկանց պատուաւոր տիտղոս են վայելում, ուշագրաւ արագութեամբ սկսում են խօսել մասնաւոր «սօցիալիզմի» կամ «փողովրդական տնտեսութեան մի անկիւնի սօցիալիստական կազմակերպութեան» մասին, սկսում են քննել գործարանի սօցիալիզացիան քաղաքում, իբրև հողի սօցիալիզացիայի նման բան գիւղում և այլն և այլն...

Որ «սօցիալիզմ» և «սօցիալիզացիա» (որպէս նաև «սօցիալական») բառերը ծագում են մի ընդհանուր արմատից — դրանում կասկած չը կայ: Սակայն անկասկած է նաև, որ միեւնոյն արմատից ծագած զանազան բառերի նշանակութիւնը կարող է բոլորովին տարբեր լինել: Փերականութեան տարրական դասընթացքի այս գիտելիքը չը պէտք է մոռանալ: Մասնաւորապէս, «սօցիալիզացիա» բառը նշանակում է մի որևէ առարկայի հանում մասնաւոր սեփականութիւնից և յանձնում հասարակութեանը. իսկ իւրաքանչիւր, «համայնացնող» կօնկրէտ քայլի բնաւորութիւնը անմիջապէս կախւած է այն բանից, ինչ որ իսկապէս համայնացնւում է՝ այսինքն համայնացման օրէկտից կամ ենթակայ առարկայից: Երբ խօսւում է հողի համայնացման կամ սօցիալիզացիայի մասին, աւելի քան պարզ է, որ այդտեղ դեռ ևս խօսք չը կայ սօցիալիզմի մասին: Սօցիալիզմը ամբողջ արդիւնագործութեան մի յայտնի եղանակ է հասարակութեան ձեռքով հէնց իր հասարակութեան համար կազմաւած: Իսկ հողի համայնացումը (սօցիալիզացիան) ինքը դեռ ևս չէ վճռում արդիւնաբերութեան ձևի հարցը, այլ միայն վճռում է սեփականութեան ձևի հարցը, բարեքնքի մի տեսակի նկատմամբ — այն է հողի մակերևոյթի և խորքերի նկատմամբ: Այլ է վճռել, թէ ով է նրանց տէրը, իսկ պիտի յանձնել հողի գերագոյն տնօրինութիւնը, և այլ է վճռել, թէ բեղմնաւոր կերպով օգտուելու դրեղանակը կընդունւի հողի համար:

Այստեղից արդէն երևում է, թէ որ աստիճան բիրտ, անհեթեթ, և անտեղի է համեմատութիւն անել գիւղում հողի համայնացման և քաղաքում գործարանների համայնացման միջև: Գործարանների համայնացում նշանակում է, որ հասարակութեան են յանձնւում մի շարք տնտեսական ձեռնարկութիւններ կամ արդիւնագործութեան ձևերի կառավարութիւնը. դա ենթադրւում է ամբողջ արդիւնագործութեան հիմնովին փոփոխում, որ գործարանատիրոջ մասնաւոր շահը և մասնաւոր կամքը փոխւած է հասարակական կամքի, որ արդիւնագործութիւնը համակերպւած է հասարակական պահանջներին, որ պլանաչափ կազմակերպւած արդիւնագործութիւնը բռնել է ապրանքային անարխիայի տեղը: Իսկ հողի համայնացում նշանակում է, որ հասարակութեան տնօրինութեանը յանձնւած է արդիւնագործութեան անհրաժեշտ պայմանները միայն մէկը և, հէնց դրանով, ոչնչացւած է ամենամիասնական կար և ամենաճշող մասնաւոր մենավաճառութիւններից մէկը:

Հողը, իհարկ է, նոյնպէս կարող է արդիւնագործութեան միջոցներից մէկը համարւել, որպէս համարւում են՝ գործարանային ջէները, մեքենան, շոգեշարժը և այլն: Սակայն, նա, առաջին՝ խլիւղի տարբերութիւն է արդիւնագործութեան միւս բոլոր միջոցներից և գործիքներից: Վերջիններս շինւած են մարդու ձեռքով, իսկ հողը՝ ոչ, նա տրւած է որոշ քանակութեամբ, և այդ քանակութիւնը չի կարելի կամաւոր կերպով մեծացնել: Երկրորդ՝ հողափորձութեան մէջ հողը միայն արդիւնաբերութեան գլխաւոր պայգործութեան մէջ հողը միայն արդիւնաբերութեան պայմաններից մասն է. նա իւրաքանչիւր մի արդիւնաբերութեան պայմաններից մէկն է, որովհետև ոչ մի արդիւնաբերական հիմնարկութիւն չի

մեր մինիմալ-ծրագիրը ձևում ենք հասարակութեան բուրժուական տարրերի բարեհաճ համաձայնութեամբ: Ի պատասխան լսեցէք ձեր սեփական ուսուցիչներին, պարոններ: Ահա, թէ ինչ է ասում մինիմալ-ծրագրի մասին հէնց կառուցիչն. «Ծրագիրը պէտք է ցոյց տայ այն, ինչ որ մենք պահանջում ենք ժամանակակից հասարակութիւնից կամ պիտութիւնից, և ոչ թէ այն, ինչ մենք սպասում ենք նրանից»: Ահա թէ նա ինչպէս է պարզաբանում այդ դրութիւնը: «Վերցնենք, օրինակ, գերմանական սօցիալ-դեմօկրատիայի ծրագիրը. նա պահանջում է պաշտօնեաներն ընտրել ժողովրդի կողմից... ոչ ոք չի երազիլ, թէ հնարաւոր է արդի քաղաքական յարաբերութիւնների ժամանակ, պաշտօնեաներ ընտրելու պահանջը գերմանական կայսրութեան մէջ... Սակայն, միթէ դա համոզիչ պատճառաբանութիւն է, որ այդ պահանջը չը մտնի գործնական ծրագրի մէջ»: Պաշտօնատար անձերի ընտրումը գործնականապէս տեսական աշխարհից կանցնի դէպի իրական աշխարհը, ակնհերե է, միմիայն գերմանական սօցիալ-դեմօկրատիայի վերջնական յաղթանակից յետոյ, սակայն, ախր սօց. դեմօկրատիային ոչ ինչ չի խանգարում այդ պահանջը հէնց այժմից իսկ մինիմալ-ծրագրի մէջ մտցնելու. որովհետեւ նրա իրագործելը,—որը տեսականապէս հնարաւոր է մինչ-սօցիալիստական, հետևապէս, ըզլըզբունքով բուրժուական կազմի մէջ—ճշտիւ ցոյց է տալիս այն ուղղութիւնը, որի հիման վրայ կարելի է հէնց հիմա առաջին քայլեր անել. և իւրաքանչիւր այդպիսի քայլը կարող է միայն զարկ տալ և ոչ թէ շնասել բանւոր դասակարգի յետագայ կռիւի ընթացքին:

Մենք չը գիտենք և չենք կարող գիտենալ, թէ որպիսի պահանջներ և ինչ ծաւալով կարող են իրագործւել և իսկապէս կիրականանան մինչև այն մեծ, վերջնական ճակատամարտը, որ աշխատանքի բանակը տալու է կապիտալի բանակի դէմ: Մերձաւորագոյն պահանջների իրականանալու գործնական չափը զանազան երկրներում կարող է շատ զանազան լինել: Միանգամայն անմատչելի են մեր լիակատար ու բազմակողմանի հաշիւն այն կօնկրէտ պայմանների բարդութիւնն ու զանազանակերպութիւնը. որոնցից կախած որոշում է այդ չափը: Մենք մարգարէներ չենք: Նոյնիսկ հէնց միայն այս պատճառով, եթէ ցանկանանք էլ, դարձեալ չենք կարող մեր մինիմալ պահանջներն այնպէս կարգաւոր-

րել, որ նրանք զուգատիպ են կեանքի պայմանների հետ: Սակայն այս բանը մեզ հարկաւոր էլ չէ: Մեզ հարկաւոր է այդպիսի մասնակի պահանջներից իւրաքանչիւրը ներկայացնել իր ամբողջ խորութեամբ, որպէսզի նա կարողանար տալ մեզ այն ճիշտ ուղղութիւնը, որով մենք աշխատում ենք ձեռք բերել հնար եղածին չափ մեծ զիջումներ: Մեր մինիմալ-ծրագրի պահանջները նախ և առաջ ներկայացնում են այդպիսի սկզբունքային դիրքերի վրայ:

Արդէն անցեալ անգամ մենք բնորոշեցինք մինիմալ-ծրագրերի բնաւորութեան և մտքի վերաբերեալ մեր ունեցած հայեացքը: Այժմ տեսնենք թէ իրենք՝ այդ հեղինակաւոր մարքսիստներն ինչպէս են ձևակերպում իրենց հայեացքը նոյն հարցի նկատմամբ և մենք անշուշտ կը տեսնենք, որ նրանք երբեմն այնպիսի ձևակերպութիւններ են տալիս, որոնցից այնքան էլ հեռու չեն նաև մերոնք: Նոյն կառուցիչն հաստատում է, որ «մեր գործնական պահանջները, լի են նրանք ծրագրի մէջ ուղղակի արտայայտւած, կամ լռելիայն բնորոշւած «պօստուլատներ», պէտք է համակերպւած լինեն ոչ թէ այն բանին, թէ արդեօք նրանք հասանելի են ուժերի ներկայ յարաբերութեան ժամանակ, այլ այն բանին, թէ արդեօք հնարաւոր են նրանք գոյութիւն ունեցող կազմի մէջ, նրանց իրագործելը կարող է արդեօք թեթեւացնել պրօլետարիատի դասակարգային կռիւը, զարկ տալ նրա (կռիւի) զարգացմանը և ճանապարհ բանալ պրօլետարիատին դէպի քաղաքական տիրապետութիւնը»:

Չափեցէք ուրեմն հողի սօցիալիզացիան այն արշինով, որը փոխ է տւել ձեզ կառուցիչն. դրէք այդ հարցերը ձեր մտածմունքի առաջ և պատասխանեցէք ձեր վերլուծութեամբ:

Առաջին հարց. գոյութիւն ունեցող հասարակական կազմի մէջ հնարաւոր է արդեօք հողի սօցիալիզացիան. ուրիշ կերպ ասած՝ հողին վերաբերեալ մասնաւոր սեփականութիւնը արդեօք *condicio sine qua non* է կտոր-կտոր արած, անհատականացրած արդիւնաբերութեան, որ լրացնում է ապրանքի փոխանակութեամբ: Հողի այս մասնաւոր սեփականութեան հասարակական սեփականութեամբ փոխարինւելը հնարաւոր է արդեօք, առանց միաժամանակ փոխարինելու բոլոր ապրանքի տնտեսութիւնը արդիւնաբերութեան պլանաչափ սօցիալիստական կազմակերպութեամբ:

Բաւական է դնել այդ հարցը, որպէսզի պատախան տրւի Հարկաւոր պատասխանը մենք մինչև անգամ կարող ենք գտնե-

մեր ագրարային ծրագրի վճռական հակառակորդների մօտ: Լսենք օրինակ պ. Լենինին. «Հողի սահմանափակում ասելով պիտի ենթադրել իսկապէս, հասարակական կապիտալիստական կազմի ժամանակ, հողի մենաշնորհ—սակայն մենաշնորհ տնտեսութեան եւ ոչ սեփականութեան ենթակայ հողի: Կապիտալիստական կազմակերպութեան ենթադրութիւնն անհրաժեշտաբար պարունակում է իր մէջ այն ենթադրութիւնը, որ ամբողջ հողը բաժանւած է որոշ մասնաւոր տնտեսութիւնների, բայց երբէք չի պարունակում այն ենթադրութիւնը, թէ ամբողջ հողը գտնւում է այդ տնտեսութիւնների մասնաւոր սեփականութեան տակ, կամ առնաստիճանով մասնաւոր սեփականութեան տակ *): Սեփականութեան իրաւունքի վրայ հիմնւած հողի տիրապետութեան մենաշնորհը և հողի վրայ ունեցած տնտեսութեան մենաշնորհը միանգամայն տարբեր բաներ են ոչ միայն տրամաբանութեամբ, այլև պատմականօրէն»: Այս Լենինն աւելի առաջ է անցնում. «Տրամաբանօրէն,—ասում է նա,—մենք լիովին կարող ենք մեզ պատկերացնել երկրագործութեան այնպիսի զուտ կապիտալիստական կազմակերպութիւն, երբ բոլորովին չը կայ հողի մասնաւոր սեփականութիւն, երբ հողը պետութեան կամ համայնքների սեփականութիւն է և այլն»:

Այստեղ, ի հարկէ խնդիրը հողի հասարակական սեփականութեան և «հողագործութեան զուտ կապիտալիստական կազմակերպութեան» սկզբունքների հաշտեցնելու մէջ չէ—հազիւ թէ հիմա շատերը հաւատալիս լինեն, որ հողագործութիւնը, իբրև արդիւնաբերութեան մի ամբողջ ճիւղ, զուտ կապիտալիստական հիմքերի վրայ վերանորոգւած մի շրջան ապրի: Սակայն Լենինի օրինակը հէնց նրանով է լաւ, որ նա վերցնում է խիստ ծայրայեղ մի օրինակ: Ոչ միայն հնարաւոր է հողի հասարակական սեփականութիւնը և նախասօցիալական, բուրժուական հասարակութիւնը, այլ և նոյնիսկ հնարաւոր է հողագործութեան զուտ կապիտալիստական կազմակերպութիւնն ու հողի հասարակական սեփականութիւնը: Ուրիշ պատասխան չէր էլ կարելի ստանալ: Սակայն ինչ էլ որ լինի, յամենայն դէպս պ. Լենինը «մարքսիստ» է:

*) Ընդծումը մերն է: Վերը գտնւած բոլոր ընդծումները պատկանում են իրեն՝ պ. Լենինին:

Այս ուրեմն նա պիտի ծանօթ լինէր «կապիտալի» III հատորի այն գլուխներին, որոնք վերաբերում են հողի սեփականութեանը և բնատային: Համապատասխան մասի հէնց սկզբում մենք հանդիպում ենք այն նշանաւոր հաստատմանը, թէ՛ «հողի սեփականութիւնը մնացած բոլոր տեսակի սեփականութիւններից զանազանում է նրանով, որ զարգացման մի որոշ աստիճանում նա դառնում է աւելորդ և վնասակար մինչև անգամ արդիւնաբերութեան կապիտալիստական եղանակի տեսակէտից» (երես 513). և ապա մենք շատ անգամ ենք հանդիպում այն ապացոյցներին, որ մասնաւոր սեփականութիւնը մի «օտար ուժ է և արգելք կապիտալը հողի վրայ գործադրելու ժամանակ» (երես 628), դնելով չափ ու սահման կապիտալի ծախքերին, որոնք չէին կարող լինել հէնց զուտ կապիտալիստական տեսակէտից, առանց այսպիսի մենաշնորհի գոյութեան»:

Այդ պատճառով զարմանալի չէ, որ բուրժուական հասարակութեան առաջնակարգ տարրերի մէջ սկսւում է արշաւանք դէպի հողատէրերը և բնատան, որը նրանք իբրև հարկ դնում են հասարակութեան վրայ և արդէն անւում են ազգայնացման և սօցիալական զգացումով, որ բղրում է բնատայի ու շահի հակասութիւնից, և հէնց անձնական կապերն էլ հողատիրութեան և կապիտալատիրութեան յաճախակի միևնոյն ձեռքերում միացած լինելու շնորհիւ նոյնպէս լուրջ արգելք են հանդիսանում հողի ազգայնացման պրօպագանդի համար բուրժուական շրջաններում: Այնուամենայնիւ ոչ-սօցիալիստների մէջ եղած յօգուտ հողի ազգայնացման նային ոչ-սօցիալիստների մէջ եղած յօգուտ հողի հասարակական սեփականութեան և ապրանքային արտադրութեան բուրժուական անկալիստութեան և հնարաւոր լինելուն: Ուրեմն, Կառլ Մարքսը ասում է, որ ինչպէս հարցի վերլուծութիւնից յետոյ չի մնում գէթ մի կէտ, որ ընդգէմ լինի հողի սօցիալիզացիան միևնաձայն-ծրագրի մէջ մտցնելուն:

Այժմ դիմենք երկրորդ հարցին: Արդեօք հողի սօցիալիզացիայի իրագործումը կարող է թեթեւացնել պրօլետարիատի դասակարգա-

յին կռիւը, զարկ տալ նրա (կռիւ) զարգացմանը և ճանապարհ բանալ պրօլետարիատին դէպի բազմազան տիրապետութիւն:

Այս հարցի լուծման համար նախ և առաջ հարկաւոր է ի նրկատի առնել հողի սօցիալիզացիայի մի քանի կարեւոր գործնական հետեւանքները:

Նախ: Հողի խոշոր մասնաւոր սեփականութեան ոչնչացումն, այն նշանակութիւնն ունի, որ դրանով տակիցը կտրոււմ են անագին և խիստ վնասակար հասարակական խաւի գոյութեան տնտեսական արմատները—մասնաւոր հողատէրերի, կալաժատէրերի, լէնդլօրդերի (խոշոր հողատէրերի), որոնք ապրում են հողային բնատայով: Այդ պարագիտ դասակարգը ներկայումս ամեն տեղ քակցիայի ամենալաւ նեցուկն է:

Հողատէր լինելով՝ նա կարող է ամենեւին դեր չը խաղալ արդիւնաբերութեան մէջ. նա կարող է իր «կալաժքը» նոյն իսկ աչքով չը տեսնել և կապալի տալով այն՝ ստանալ մեծամեծ գումարներ, ունենալ տնտեսական ուժ, տնտեսապէս տիրապետել և ազդել իրենից կախած վասսալ*) մասսաների—հողագործների վրայ: Համայնացնել այդ ռանտօրների հողերը—նշանակում է դուրս կորզել ժամանակակից ռեժիմի նեցուկներից մէկի՝ բանաւորական դասակարգի կատաղի թշնամիներից մէկի ոտի տակի հողը: Այդ նշանակում է մի խիստ զգալի հարւած հասցնել թշնամի բանակին և թուլացնել նրա ուժերը:

Նրկորդ: Հողի սօցիալիզացիա նշանակում է նաև բնտայի սօցիալիզացիա: Այն գումարները, որ առաջ հողատիրոջ ձեռքն էին անցնում, այս պայմաններում կանցնեն հասարակութեան ձեռքը, կարող են գործադրել կրթական, կուլտուրական և առհասարակ հանրական տնտեսական նպատակների համար: Հողատիրոջից ունեցած այն կախումը, որի մէջ, շնորհիւ հողային սեփականութեան և բնտայի գտնուում էր հողի կապալառուն (միւսնայն է, լինէր այդ կապալառուն շինական կամ կապիտալիստ, որին հողը հարկաւոր է արդիւնաբերական գործարանի կամ բնակարանի համար),—դառնում է նրա համար կօլլէկտիվից ունե-

*) Միջին դարերում Նրօպայում վասսալ կոչում էին այն մանր իշխանները, որոնք աւելի մեծից հող ստանալով, տիրում էին նրան, բայց փոխադէնը նրա համար ծառայութիւն էին ցանձն առնում—պատերազմի մէջ օգնում և այլն:

ցած կախում: Հէնց դրանով կօլլէկտիվը ձեռք է բերում մի զօրեղ գործիք ընդդէմ անհատական ձեռնարկողի, երբ սրա մասնաւոր շահերը կընդհարեն հասարակական շահերին*): Օրինակ վերցնենք ամենահասարակ և առօրեայ շրջանից: Մեծ տարբերութիւն կայ, մինչև իսկ այժմ, ռուսական պայմանների մէջ, թէ արգիօք գինեվաճառը իր գինետունը, կամ ջրադացպանը իր ջրադացը—իր սեփականին, թէ կապալով վերցրած համայնական հողի վրայ է պահում: Առաջին դէպքում նա միշտ հեշտութեամբ կարող է համայնքը «ճնշել» աղացածի վճարով և կամ ուրիշ որեւէ տեսակի գործողութիւններով, որոնք կարող են վնասակար լինել համայնքի շահերին. իսկ երկրորդ դէպքում համայնքն իր կողմից կարող է նրան հատուցանել շատ լուրջ բռնի միջոցներ: Իսկ—այնտեղ, ուր առանձին կապիտալիստների շահը թշնամաբար ընդհարում է աշխատաւոր բնակչութեան մեծամասնութեան շահերին—շատ կարեւոր է, որ այդ մեծամասնութիւնն իր ձեռքում լաւ դէնք ունենայ փողային իշխանաւորների դէմ: Հասարակական և անձնական սկզբունքից, ընդհանուր և մասնաւոր ձեռնարկողների շահերից բղխող վէճերն ու ընդհարումները կարող են բնական հիմք դառնալ դասակարգային գիտակցական կռիւ, որի մէջ ռամկավարօրէն կազմակերպւած կօլլէկտիվը—կօմմունան, մուսիցիպալիտէն, մանր գեմստվոյական ինքնավար միութիւնը և այլն—անպաշտպան չի լինի: Հողի իրաւունքի նրա ձեռքում կենտրոնացնելը միայն կը սրի այդ կռիւը, միաժամանակ ընդհանրացնելով և համակենտրոնացնելով այն և կշեռքի թաթը կապիտալի ոչ մասնաւոր ձեռնարկողների կողմը թեքելով: Դժուար չէ տեսնել, որ կռիւն այս դէպքում ինտենսիվութեան և էքստենսիվութեան կողմից ստանում է նոր զարկ և շուտով պէտք է հասցնի վերջնական լուծմանը:

*) Մենք արդէն տեսնում ենք այն յաղթանակը, որով մեր հակառակորդները պատրաստ կը լինեն բռնելու այս բառի պոչից: «Ձուր չէինք տեսնում մենք, թէ պ. պ. սօց. յեղափոխականները դասակարգային շահերի համար մղած կռիւը կամենում են փոխարինել մի ինչ որ անորոշ հասարակութեան շահերի պահպանութեամբ»: Չտապում ենք հանգստացնել նրանց մի փոքրիկ բացատրութեամբ. իւրաքանչիւր հասարակական դասակարգ իր հետ բերում է ամբողջ հասարակական շահերի վերաբերմամբ իր ունեցած յատուկ հասկացողութիւնը: Այսպէս ուրեմն, այստեղ խնդիրը մասնաւոր և հասարակական շահերի ընդհարման մէջն է, ինչպէս այդ հասկանում է բանւոր դասակարգը. մի դասակարգ, որ ղեկավարւում է իր հակադրողութիւններում սօցիալիստական իդէալներով:

Մի հարց է ծագում՝ այստեղ, ԹԷ՝ լեհացիների ագրարական պահանջներ առելի են համապատասխանում սոցիալիստական ծրագրի կազմելու հիմնական սկզբունքներին, մի ծրագիր, որ իր պահանջները դնում է ամենահարաւոր լիակատարութեամբ և լեհ

դացիներին։
Գլխավորապես հասկանում են այդ նշանաբանը և շատ գե-
ղեցիկ կերպով ձևակերպում իրենց ինքնատիպ և պատկերաւոր
լեզուով։ «Առաջ—ասում են նրանք—մենք, մուժիկներս, աղաների
իշխանութեան տակն էինք, մեզ կարող էին ծախել, ընծայել սը-
րան-նրան, փոխանակել և այլն. մենք սեփականութիւն էինք ու-
րիշի. իսկ այժմ, անձնապէս մենք ազատած ենք, բայց հողը
կրկին մնացել է ճորտական դրութեան մէջ։ Անհրաժեշտ է հողը
նոյնպէս ազատել սեփականատիրական ճանկերից—որպէսզի նա
լինի մեր ընդհանուրի սնունդիչ-մայրը և որպէսզի, այդ մեր մօ-
լորդի ոչ ոք իրաւունք չունենայ ծախելու և շահագիտական առար-
կայ դարձնելու։ Այո, այդ գործնական լուղունգը, որը շատ գե-
ղեցիկ կերպով կարող է ծառայել և պրօպօզանդայի և ամմիշական
կուրսի նպատակներին, միևնոյն ժամանակ հիմնալի կերպով ցոյց
է տալիս մեր ընդհանուր ուղղութիւնը. աշխատանքի շահագործ-
ման դէմ մղւող յեղափոխական կուրսի միջոցով գնալ դէպի ժո-
ղովրդական սկզբունքի յաղթանակը բուրժուական աշխարհի մըը-
ցակցութեան և շահախնդիր անհատականութեան վրայ։

Այս ասածը կարող են հաստատել ներքին գործերի մինիս-տրութեան նահանգական խորհրդակցութիւնների եզրակացութիւն-ները գիւղացիների վերաբերմամբ օրէնսդրութիւնը փոխելու հարցի նկատմամբ. նոյնպէս և այն փաստերը, որոնց մենք գըտ-նում ենք գիւղատնտեսական կոմիտէներում գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան մասին յայտնած կարծիքներին արձանագ-րութիւնների մէջ *) : Վարժէժի նահանգական խորհրդակցութիւնը համայնական հողատիրութեան կենսունակութիւնն ապացուցանե-լու համար, մատնացոյց է անում այն իրողութիւնը. թէ մինչև անգամ Օստրոգոօթի գաւառի գերմանացի գաղթականներն իրենց հողաբաժիններում սահմանել են համայնական հողատիրութիւն: Վեատսկի նահանգում հողային համայնքն այնքան կայուն է, որ նրա կեանքին ոչ մի վտանգ չէ սպառնում: Սամարայի նահան-գում, նահանգական խորհրդակցութիւնը հաստատում է, որ «հա-մայնական ձևը ոչ միայն չէ քայքայում, այլ ընդհակառակը՝ զարգանում է. մասնաւոր հողատէրերից հողեր գնելով, ինչպէս ա-ռանձին գիւղացիներ, նոյնպէս և գիւղական հասարակութիւնները նոր ձեռք բերած հողի վրայ տեղափոխում են համայնօրէն հողե-րից օգտւելու ձևերն ու սովորութիւնները»: Այս հարցին, թէ ար-դեօք չի՞ երևում ձգտումն և թէ որքան է տարածւած համայնա-կան հողատիրութիւնից դէպի տուն-տուն ժառանգական փոխան-ցումն, նահանգական խորհրդակցութիւնների մեծամասնութիւնը հաղորդում են, որ համայնական հողից հողաբաժիններ մասնադրե-լը, ինչպէս նախկին կալածատիրական, նոյնպէս և պետական գիւղացիների մէջ, շատ անշտան է» (օրինակ Ռեազանի նահան-գում ընդամենը՝ 140) : Բեսարաբիայի նահանգի նախկին բոլղարների, գաղթականների և պետական գիւղացիների գիւղերում նկատ-ւում էր փոխանցումն համայնականից դէպի տուն-տուն ժառան-

նեղով բուրժուական մանր սեփականությունների միջին աստիճանը»։ (Քր. Էնգելսը Ռուսաստանի մասին, եր. 15—16)։ Եւ 1894 թվին, մահանից քիչ տույժ նա գրում էր թէ՛ չը գիտէ արդեօք Ղոյսութիւն ունեն ներկայումս ուսու համայնքից այնպիսի միացորդներ, որոնցով ուժ ստանաք նրա հին գուշակումը, և միայն ընդգծում էր, որ չեթէ ուսու համայնքի միացորդները կարողանան ազատուել, այդ կը լինի միայն քիւրօկբատ բոնակալութեան զահրնկեցութեան պայմանով»։

*) Տե՛ս Թ. Օ. ՏՊՄԱՀԵԳ. Գիւղացիական հարցն ըստ տեղական մարզկանց և
գիւմարտօրի հայեացքներէ: Մօսկվա. 1903 թ.

գատիրութիւնը. սակայն յաճախ տեղի չէր ունենում այդ շնորհի-
բկու երրորդի անհամաձայնութեան: Պետերբուրգի և Վլադիմէ-
րեան նահանգներում նկատուում է, որ մասնադրումը կատարուում
է յաճախ միայն յետ գնման համար և այնուհետեւ այդ գնւած հս-
շը մնում է ընդհանուր շերտընդմէջ (черезполосное) տիրապե-
տութեան տակ: «Տուն-տուն ժանանգատիրութիւնից համայնա-
տութեան» նոյնպէս հազագիւտ է», սակայն եթէ ի
կանին փոխանցումը նոյնպէս հազագիւտ է», սակայն եթէ ի
նկատի առնենք, որ այդպիսի փոխանցման համար հարկաւոր է ոչ
եղծելով երրորդի համաձայնութիւն, այլ գիւղի բոլոր անդամ-
ների, այն ժամանակ և այն դէպքերը, որոնք այդ կողմից նկատ-
ւած են նահանգական խորհրդակցական ժողովների կողմից, ան-
կասկած սիմպտոմատիկ նշանակութիւն ունեն: «Սամարայի նա-
հանգում գաղթականներն անցնում են համայնական հողատիրու-
թեան. յետ գնւած հողաբաժինների 95 տոկոսը գտնւում է հա-
մայնական հողատիրութեան տակ»: Բացի այդ, անհատական տի-
մայնական հողատիրութեան տակ: Բացի այդ, անհատական տի-
մայնական հողատիրութեան տակ: Բացի այդ, անհատական տի-
մայնական հողատիրութեան տակ: Բացի այդ, անհատական տի-

և այլ նահանգների մի քանի տեղերում:

Ոչ պակաս կարևոր և հետաքրքրական հարց է առաջ եկել զանազան հասարակական կոմիտեների տևած փաստերն ու հաղորդագրու-
ղատնտեսական կոմիտեների տևած փաստերն ու հաղորդագրու-
թիւնները: Մակարեվայի գաւառական կոմիտեն, ուր մասնակցում
էին շատ գիւղացիներ, միաձայն հաւանութիւն է տւել համայնա-
կան հողատիրութեանը: Շատ ուրիշ կոմիտեներ, որոնց մէջ բա-
ցակայում էր գիւղացիական տարրը, համայնքին ընդդէմ եղա-
րայական էր գիւղացիական: Սարատովի հաւանգական կոմիտեում
կացութիւններ էին հանում: Սարատովի հաւանգական կոմիտեում
համայնական հողատիրական ձևի հակառակորդներն այն կարծիքին
էին, որ «մեզանում համայնքը ստեղծւած է և պահպանուած է
էին, որ «մեզանում համայնքը ստեղծւած է և պահպանուած է
արհեստական կերպով, առանձին օրէնսդրութիւններով (??), ու-
րոնց վերացնելով նա ինքն իրին կը քանդուի... Համայնական
կարգերը ճշող ազդեցութիւն ունեն ինչպէս հողագործութեան,
նոյնպէս և ընդհանրապէս գիւղացիների ինքնագործունէութեան
նոյնպէս և ընդհանրապէս գիւղացիների ինքնագործունէութեան
վրայ»: Ինչպէս տեսնում էք այս բոլորը հին երգեր են, որոնք սո-
վորական են հողատէրերի բերանում գեռ Շէքո-Ֆէրօտտիի և Լի-
լիէնտալի ժամանակներից: Մենք նրանց չենք քննադատիլ: Ի՞նչ
ժամանակին Մարքսը, իր Կուզէլմանին գրած նամակներում բա-

խատակցութեան» ժողովրդական կեանքի դեռ ևս անվաւ անա-
ցած համայնական սկզբունքները վերջնականապէս միահամուռ
կերպով տապալելու համար:

Մարքսի և Էնգելսի յեղափոխական սօցիալիզմը — գրում էր
Երեմյան Գ. Պլեխանովը — ոչ միայն չի աշխատում խափանել կա-
պիտալիզմի զարգացումը, այլ ընդհակառակը՝ ամենածայրայեղ և
վճռական թշնամի է այն բոլոր բանի, ինչ որ խափանում է նրա
զարգացումը, և գնում է «բուրժուազիայի հետ միասին այնտեղ, ուր
հարցը վերաբերում է նախակապիտալիստական յարաբերութիւն-
ներին», այսինքն՝ ի միջի այլոց և ռուս ժողովրդական կեանքի
համայնա-արտէլական ձևերին *): Ճշմարիտ է, կար ժամանակ, երբ
ռուս մարքսիստները, Պլեխանովն էլ նոյնիսկ նրանց հետ միասին,
տարբեր կարծիք էին յայտնում, բան այժմ: Պլեխանովն օրինակ,
այն ժամանակ գրում էր. «մենք չենք պաշտպանում այն հայեաց-
քը, որն աւելի շուտ փաթաթել են Մարքսի շփոթիւն, բան թէ
գոյութիւն է ունեցել նրա մէջ — մի հայեացք, որի համաձայն իբր
թէ սօցիալիստական շարժումը, չի կարող պաշտպանել մեր գիւ-
ղացիների շրջանում, մինչև որ գիւղացին կը դառնայ հողագործ
պրօլետար և գիւղական համայնքը չը կազմալուծւի կապիտալիզ-
մի ազդեցութեան տակ»: Մենք կարծում ենք, — գրում էր նոյն
Գ. Պլեխանովը, — որ ընդհանրապէս, ռուս գիւղացիութիւնը մեծ
համակրութեամբ կը վերաբերէր դէպի այն ամեն միջոցները, ո-
րոնց նպատակը կը լինէր այսպէս կոչւած «հողի ազգայնացումը»
(ընդգծումն ամեն տեղ մերն է): Նրա շրջանում փոքր ինչ ազատ
ազդեցութեան հնարաւորութեան դէպքում, նա համակրանքով կը
վերաբերէր և՛ սօցիալիստներին, որոնք, իհարկէ, չէին դանդա-
ղիլ, իրենց ծրագրի մէջ մտցնելու մի այդ տեսակ պահանջ... բայց մենք
չենք չափազանցեցնում մեր սօցիալիստների ուժերը... Այդ պատ-
ճառով եւ միայն այդ պատճառով մենք կարծում ենք, որ նրանք ըս-
կըզրում, իրենց գլխաւոր ուղադրութիւնը չը պէտքէ կենտրոնացնեն
արդիւնաբերական կենտրոնների վրայ» («սօցիալիզմ և քաղաքա-
կան կռիւ», 1883 թ. եր. 76): Մի քիչ աւելի ուշ, 1885 թ.ին,
Պլեխանովը դեռ այն կարծիքին էր, թէ Չերնիշևսկին «ապացու-

*) Պլեխանով. — նոր արշաւանք ընդդէմ ռուս սօց. - գեմօկրատիայի. 1897,
եր. 20:

ցել է», որ համայնական հողատիրութիւնը «որոշ պայմաններում
կարող է անցնել զարգացման կոմունիստական ձևին» («Մեր տա-
րաձայնութիւնները» եր. 11—12), և որ համայնքը «կարող է ա-
ւելի պակաս ընդգիմանալ այդպիսի շարժմանը (դէպի կոմունիզմ)»
քան մանր տուն-տուն հողատիրութիւնը, դեռ աւելին կասնք,
որ նա ընդունակ է «թեթեւացնելու» մեր գիւղացիութեան տն-
ցումն կոմունիզմին (եր. 11—12 և 311): Ճշմարիտ է, Պլեխա-
նովը դեռ ևս այն ժամանակ, համայնքի մի որոշ չափով մասնակի
բաժանումն համարում էր պատմականօրէն օգտակար, սակայն
միայն այն պատճառով, որ այդպիսով առաջացած ռուս պրօլե-
տարիատը, կազմակերպելով մի բանւորական կուսակցութեան
մէջ՝ կարող է «սօցիալիստական ազդեցութեան գլխաւոր նեցուկ
դառնալ յօգուտ տնտեսական բարեփոխութիւնների, որոնք պաշտ-
պանում են համայնքն ընդհանուր կազմալուծումից»:

Այդ ժամանակ մեր գիւղացիութեան ինքնուրոյն կերպով
զարգացման մասին եղած ժողովրդասիրական ցնորքները կիրա-
կանանան գոնէ նրա մի քանի մասերի՝ վերաբերմամբ» (ibid եր.
212—213, 31):

Այսպէս գրում, համոզում և ապացուցում էր Գ. Պլեխանովը,
դեռ ռուս մարքսիստ եղած ժամանակ: Ներկայումս նա բոլորովին
հակառակն է գրում և «ապացուցում». թէ առաջին և թէ երկրորդ
դէպքերում նա իր հայեցակէտը համարում էր և համարում է
միակ գիտականը, միակ առաջադիմականը: Նրան խմբովին ձայ-
նակցում են նաև իր յետնորդ բոլոր հաւատարիմ «աշակերտնե-
րը»: Այդ տեսակէտից մանաւանդ շատ է աշխատում մեղանում
նոր տաքացած, այսպէս կոչւած «լեգալ մարքսիզմը» իր ազդեցու-
թեան տակ գտնւած ռուսական ամսագրներում: Կարգացէք օրի-
նակ «Образование» ամսագրի յուլիսեան համարը (1904), ուր
կը գտնէք օրւայ չարիքին նւիրած «գիւղացիական օրէնսդրու-
թեան վերաքննութեան» մասին յօդածը և կը համոզւէք, թէ մեր
տնաբոյժ մարքսիստներն ինչպիսի խոր թշնամական վերաբերմունք
են ցոյց տալիս դէպի ռուս ժողովրդի համայնա-աշխատաւորա-
կան տրագիգիաները և ինչպիսի սէր — դէպի օրէնքների ժողովածւի
մեր հին X հատորը և դէպի նոր քաղաքացիական օրէնսգիրքը:

Յօդածագիրը դստն յանդիմանութեամբ յարձակւում է ներ-
քին գործերի միևնույնութեան մեղ արդէն ծանօթ խմբագրական

կան ծրագրի վերը առաջ բերած հին նախագծի խօսքերին՝ մենք մեր կողմից պատրաստ ենք երկու ձեռքով ստորագրել այդ բոլորի տակ այն վերապահումով միայն, որ մենք՝ ուսական գիւղի մէջ նկատուած համայնա-սօցիալիստական նախաձեռնութեան անկախ ընդունակութիւնը ժխտելու ոչ մի պատճառ չենք գտնում»։

Ահա սրանք են ուս սօցիալիստների ամենամօտիկ պահանջները համայնքի նկատմամբ և մասնաւորապէս ուս ժողովրդի տրագիկանների և սովորոյթի աշխատաւորական սկզբունքների վերաբերմամբ։ Այս կողմից մեր կուսակցութիւնը ուս հասարակութեան բոլոր լաւագոյն հոսանքների շարունակողն է և նրա սրբազան աւանդների «կամակատարը»։ Եւ մենք չենք կասկածում, որ ժամանակի ընթացքում մեր ազրարային ծրագրերը կը գրաւի զէպ իրան ժողովրդի բոլոր ազնիւ բարեկամների, բոլոր լուրջ և ինքնուրոյն կերպով մտածող աշխատաւորների համակրանքը։ Աւելի ևս լիայոյս և հաւատում ենք, իոր նա իր համար բեղմնաւոր հող կը գտնի հէնց բուն ժողովրդի մէջ։

807

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0201209

